

Kárašjoga gielda
Karasjok kommune

Dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid juolludemiid njuolggadusat

Kárašjoga gielda Karasjok kommune 2022–2023
Juolludankantuvra / koordinerejeaddji ovttadat

Ášši PS 12/2022, gielddastivra 17.3.2022

Sisdoallu

Álggahus	3
Bálvalusat juolluduvvojit eavttuid vuodul lágain.....	3
Pasieanttat ja geavaheaddjit galget oažžut rivttes bálvalusaid mat leat heivehuvvon sin dárbbuide..	3
Gieldda dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat galget leat mielde addimin buori dearvvašvuoda ja eastadit dávddaid	3
Vuordámušat sidjiide geat ožžot bálvalusaid	4
Dán sáhtát vuordit mis.....	4
Organiseren	4
Rollat ja ovddasvástádus.....	5
Ná don ozat bálvalusaid.....	6
Dárbbášat go rávvagiid ja bagadallama?.....	6
Áiggut go ohcat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid?.....	6
Áššemeannudeapmi	6
Geavaheaddjimielváikkuheapmi	6
Du bálvalusaid árvvoštallan.....	7
Háliidat go oaidnit iežat áššebáhpáriid?	7
Háliidat go váidit mearrádusa?	7
Háliidat go váidit bálvalusfálaldaga?	7
Doabačilgehusat	8
Dearvvašvuodabálvalusat ruovttus (ruovttubuohccidikšu).....	10
Čálgoteknologiija	11
Dorvoalárbma	11
Praktihkalaš veahkki ruovttus (ruovttuveahkki)	12
Biebmovuojiheapmi	14
Doarjjaolmmoš.....	14
Geavaheaddjistivrejuvvon persovnnalaš veahkki (BPA)	15
Beiveguovddáš boarrásiidda	16
Fuolahandoarjja.....	16
Bálvalusat olbmuide geain leat doaimmahehttejumit – TMU (Doaimmahehttejuvvon olbmuid ássansearvevuolta)	17
Dudden TMU	18
Ergoterapijabálvalus.....	19
Fysioterapijabálvalus.....	20
Dudden ásahasus (ollesolbmot ja boarrásat).....	21
Oanehisáiggeorrun Kárášjoga buhcciidossodagas	23
Guhkesáiggeorrun Kárášjoga buhcciidossodagas	24
Habiliteren ja rehabiliteren.....	25

Individuála plána ja koordináhtor	26
Gárrenmirko- ja psykiatriijabálvalus.....	27
Fuollavisttit	28
TT-koarta (heivehuvvon sáhttu).....	30
Mieđuškoarta.....	30
Parkerenkoarta lámis olbmuid.....	31
KPR JA IPLOS	31
Lágat	32

Álggahus

Njuolggadusat válddahit mo Kárášjoga gieldda Karasjok kommune fállá bálvalusaid álbmogii. Bálvalusat fállujuvvojit buohkaide geat orrot dahje gaskaboddosáččat orrot Kárášjoga gielddas, beroškeahhtá agis ja diagnosas.

Bálvalusat juolluduvvojit eavttuid vuodul lágain.

Ulbmil lea addit oktasaš áddejumi bálvalusaid dásis. Eavttut, mat leat ráhkaduvvon eiseváldegáibádusaid, politihkalaš vuoruhemiid, árvvuid ja mihttomeriid vuodul, leat sajastuvvon sihke hálddahaslaččat ja politihkalaččat. Sihke kvalitehta ja kvantitehta speadjalastojuvvojit bálvaluseavttuin.

Bálvaluseavttut válddahit iešguđet bálvalusaid dási ja leat vuodđun árvvoštallanvuloš ja individuála árvvoštallamis mii dahkko juohke áššis. Eavttut galget addit sihke bálvalusvuostáiváldái ja bálvalusaddái buriid dieđuid das maid sáhtta vuordit gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain. Nuppe dáfus dat addet stuorát einnostahttivuoda sihke geavaheddjiide, oapmahaččaide ja bargiide.

Eavttuid árvvoštallan ja mudden galgá dáhpáhuvvat juohke nuppi jagi. Eavttut leat dynámalaš bargoreaiddut ja smávit muddemat dahkkojit dađistaga.

Buorit ja mánggadáfot bálvalusat galget leat mielde loktemin eallinkvalitehta ja iešmáhtestuvvama dainna mihttomeriin ahte buohkat sáhttet válljet orrut ruovttus nu guhká go vejolaš.

Pasieanttat ja geavaheaddjit galget oažžut rivttes bálvalusaid mat leat heivehuvvon sin dárbbuide

Pasieanttat ja geavaheaddjit galget oažžut árra ja buori veahki nu lahka go vejolaš doppe gos orrot. Ulbmil lea addit rivttes bálvalusaid mat leat heivehuvvon ovttaskas geavaheaddjái, rivttes áigái ja rivttes sajis. Pasieanttaide ja geavaheddjiide geain leat mánggadáfot dárbbut, galgá fállat ollislaš koordinerejeaddji dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid.

Gieldda dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat galget leat mielde addimin buori dearvvašvuoda ja eastadit dávddaid

Mis galgá leat fokus dearvvašvuodaovddideaddji ja eastadeaddji bargui, habiliteremii ja rehabiliteremii, eanet geavaheaddjiváikkuheapmái ja geatnegahtti ovttasbargui gaskal gieldda ja spesialistadearvvašvuodabálvalusa (ovttasdoaimmaođastus 2012).

Mearriduvvon rámmaid ja guhkesáigásaš ja ollislaš plánema vuodul galget buorit bálvalusat fállujuvvot vuolimus vejolaš dásis. Bálvalusaid galgá fállat guoddevaš láhkai ja olámuttolaš resurssaid galgá geavahit njuovžilit vai sihkarastá dan buoremus ávkkástallama iešguđet fágagelbbolašvuodas.

Vuordámušat sidjiide geat ožžot bálvalusaid

- Don searvvat ieš aktiivvalaččat ja barggat dan maid ieš nákcet
- Don barggat dan maid sáhtát vai du stohip lea heivehuvvon boahhteáigái
- Don dieđihat jus don it leat ruovttus go bálvalusaddi boahotá
- Don attát stohipčoavdaga jus it sáhte ieš rahpat uvssa
- Don válddát vuhtii earáid, it ge borggut go bálvalusaddi lea du luhtte
- Gárrenmirkkuid it galgga geavahit go min bargit leat du luhtte
- Dus leat eallit sierra lanjas go bálvalusaddi lea du luhtte
- Don dohkkehat heivehemiid ja veahkkeneavvuid geavaheami iežat ruovttus jus dat lea dárbbalaš doaimmahit bálvalusa. Ovdamearkka dihtii buohccivessoseanga dahje olbmoloktenmašiidna
- Don leat olmmošlaš juohke bálvalusaddiin beroškeahhtá sohkahealis, čearddalaš duogážis ja oskkus
- Don leat mielas geavahit čálgoteknologalaš čovdosiid nugo dálkkasdoserenlihti, digitála bearráigeahču ja dorvoalárpma
- Du ruoktu lea oadjebas bargobiras min bargiide
- Don dieđihat jus don vásihat moaittehahtti áššiid
- Dálvet leat čorgehan šilju ja gilvvihan sádduid vai bálvalus beassá du stohipui
- Lea sávahahtti ahte bálvalusaddit sáhttet parkeret dorvvolaččat ja oalle láhka du stobu
- Don leat ruovttus go ruovttuveahkki fállujuvvo. Jus it sáhte vuostáiváldit bálvalusa šihhtujuvvo áigái, de dieđihat mañimusat beaivvi ovdal dii. 15.00.
- Dus leat buot dárbbalaš biergasat nugo bassaladdanmašiidna, noavki, bassanávdnasat, gievdnestatiiva oktan láhttebassanlivskkuin ja mikrofíberlivskkut.

Dán sáhtát vuordit mis

- Mii háliidat láchit dili nu ahte don sáhtát orrut ruovttus oadjebas birrasis nu guhká go vejolaš
- Don oaččut mearrádusa mii válddaha du bálvalusdárbbu jus don dárbbasat bálvalusaid guhkit go 2 vahku
- Du bálvalusat rivdet dađistaga go du dárbbut rivdet
- Mii čájehat legitimašuvnna mii muitala geat mii leat, ja ahte mii leat Kárášjoga gieldda bargit
- Mis lea jávohisvuodageasku
- Mii álo geahččalat boahtit šihhton áigái
- Mii árvvusatnit du ja du resursaolbmuid
- Mii dieđihat dutnje njálmmálaččat ja čálalaččat jus mii árvvoštallat rievdadit dahje loahpahit bálvalusa
- Mii árvvoštallat sáhtát go don geavahit čálgoteknologalaš čovdosiid.
- Doaimmahat bálvalusaid lágaid, láhkaásahusaid ja bálvalusa mihttomeriid vuodul
- Doaimmahat bálvalusa mearrádusa vuodul
- Láchit eanemus lági mielde dili iešfuolahussii ja geavaheaddjimierváikkuheapmái
- Addit dieđuid ja bagadat

Organiseren

Buot oktavuodaváldimat Kárášjoga gieldda dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid birra galgá dahkat Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid juolludankantuvrrain. Juolludankantuvra lea maiddái gieldda koordinerejeaddji ovttat.

Kantuvrra ovddasvástádus lea kártet, árvoštallat ja dahkat mearrádusaid juohke áššis. Dasa lassin galget sii addit dárbblaš bagadallama ja dieđuid bálvalusaid ja áššemanu birra ja meannudit vejolaš váidagiid mat gusket bálvalusjuolludeapmái.

Juolludankantuvrras lea ovddasvástádus dasa ahte juohke ášši čuvgejuvvo nu bures go vejolaš ovdal go mearrádus dahkko. Geavahuvvojit sierra kártenreaidut (skovit). Ohcci miehtamiin vižžojuvvojit dárbblaš dieđut eará ášahusain ja fágaolbmui. Ohcamušat gieđahallojuvvojit fágaidrasttildeaddji čoahkkimiin maidda servet dat bálvalusat mat leat áigejuovdil juohke áššis. Ovttasbargi bálvalusat sáhttet leat fysioterapevta, fástadoavttir, NAV, mánáidsuodjalusbálvalus, PPT ja skuvla dahje mánáidgárdi.

Koordinerejeaddji ovttaidahkan de lea juolludankantuvrras váldoovddasvástádus ráhkadit individuála plána ja bearráigeahččat ahte geavaheaddjit geat dárbbášit guhkesáigásaš ja koordinerejuvvon bálvalusaid, ožžot sierra koordináhtora. Koordinerejeaddji ovttat galgá fuolahit ahte koordináhtorat ožžot dárbblaš oahpaheami ja bagadallama.

Hálddašanlága 4. ja 5. kapihttalat gáibidit ovttaskasmearrádusaid buot bálvalusaid várás mat mánnašuvvojit dán dokumeanttas. Juolludankantuvrra ja koordinerejeaddji ovttaga ulbmil lea:

- Bearráigeahččat geavaheaddji riektesihkarvuoda ja sihkarastit ovttaárvosaš meannudeami, beroškeahhtá gos gielddas orožit.
- Fállat/nammadit koordináhtora, individuála plána ja ovddasvástádusjoavkku pasieanttaide ja geavaheddjiide geat dárbbášit guhkesáigásaš ja koordinerejuvvon bálvalusaid.
- Profešonaliseret áššemeannudeami
- Čielggasmahttit gieldda ovddasvástádusa hálddašeaddjin ja bálvalusaddin
- Álkidahttit barggu geavaheddjiide go čohkke buot ohcanvuloš bálvalusaid ovtta sadjái
- Earuhit hálddašeami (juolludeami) ja bálvalusaddima (doaimmaheami)
- Buorebut stivret resurssaid ja dárbbuid
- Sihkarastit ollislaš bálvalusaid ja pasieantamannolaga
- Sihkarastit ahte iešguđet fágabirrasat, ovttagat ja bálvalussuorggit ovttasbarget individuála plána hárrái dalle goas dat lea áigejuovdil

Rollat ja ovddasvástádus

Juolludankantuvrras lea ovddasvástádus dasa ahte áššit leat nu bures čuvgejuvvon go vejolaš, ja ahte bálvalusmearrádusat čuvvot dohkálašvuodaprinsihpa. Juolludankantuvra kárte (kártenjoavku) ja meannuda ášši (áššemeannudeaddjit), árvoštallá ja árvala mearrádusa.

Ovttatjodiheddjit leat ožžon válddi gielddadirektevrras dahkat mearrádusaid.

Ovttatjodiheddjiin ja fágavásttolaččas lea ovddasvástádus dasa ahte bálvaluseavttut leat sajastuvvon ovttaskas ovttaidkii. Reflekšuvdna ja dialoga galgá sihkarastit oktasaš áddejumi eavttuin.

Bálvalusa buot bargiin lea ovddasvástádus oahppat ja áddet eavttuid ja daid váldit vuhtii iežaset barggus. Sii sáhttet álggahit bálvalusaid njuolggadusaid olis eahkedis, vahkoloahpain ja allabasiin. Juolludankantuvra ovttas ovttatjodiheddjiiguin dahket dasto bálvalusmearrádusa. Buot bargit galget doaimmahit bálvalusaid main lea buorre kvalitehta, nu mo mearrádus čuožžu nu guhká go fágalaččat vuodustuvvon árvoštallan ii cealkke eará.

Ná don ozat bálvalusaid

Dárbbášat go rávvagiid ja bagadallama?

Váldde áinnas oktavuoda juolludankantuvrrain ja jeara rávvagiid ja bagadallama min bálvalusfálaldagaid hárrái. Sihke sii geat háliidit ohcat bálvalusa, oapmahaččat ja ovttasbargoguoimmit sáhttet váldit oktavuoda dárbbu mielde.

Áiggut go ohcat dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid?

Don sáhtát sáddet čálalaš ohcamuša juolludankantuvrii. Ohcanskovvi lea min neahttasiidduin ja bálvaluskantuvrras. Son guhte áigu bálvalusa, galgá ohcat. Váldeguoddi dahje eará olmmoš geas leat čálalaš fápmudus, sáhttá maiddáit ohcat du ovddas. Ii leat dehálaš ahte don dovddat buot bálvalusfálaldagaid mat gielddas leat. Don galggat čilget iežat dárbbuid bures ohcamušas ja de mii ovttas duinna geahččalat gávdnat buriid čovdosiid. Jus dárbbášat veahki deavdit ohcamuša, de sáhtát oažžut veahki juolludankantuvrras.

Áššemeannudeapmi

Go ozat bálvalusa, de ohcamuš sáddejuvvo áššemeannudeaddjái. Don oaččut vástádusa iežat ohcamušii 4 vahku siste. Jus ádjána guhkit árvoštallat ohcamuša, de oaččut čálalaš dieđu das. Áššemeannudeaddji viežžá daid dieđuid mat leat dárbbášlaččat. Dán sáhttá ovdamearkka dihtii bargat ná:

- Kártenságastallan (ruovttugalledeapmi)
- Telefonkonsultašuvdna
- Doavttirduodaštus / raporta spesialisttas
- Dieđut du journálas ja ohcamušas

Buot dieđuid viežžan gáibida miehtama dus.

Muhtun bálvalusain ii gáibiduvvo ovttaskasmearrádus, nugo ergoterapiija, fysioterapiija ja individuála plána. Vaikko vel it oaččo mearrádusa dain bálvalusain, de oaččut lihkká čálalaš dieđuid das maid oaččut, ja vejolaš váidinvejolašvuodaid birra.

Eanaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid várás oaččut čálalaš mearrádusa. Láhka gáibida ahte dákkár ovttaskasmearrádusas lea sisdoallu. Galgá mitalit maid dieđuid vuodul mearrádus lea dahkkon, ja mii konklusuvdna lea (mieđihuvvon vai hilgojuvvon). Mearrádus galgá leat vuoduštuvvon. Dat mearkkaša ahte galgá čuožžut mat njuolggadusat leat geavahuvvon, mo láhka lea dulkojuvvon, ja mii lea leamaš mearrideaddji konklusuvdnii. Mearrádus galgá maiddáit mitalit váidinvuoigatvuoda birra ja vuoigatvuoda birra geahččat ášši.

Muhtun bálvalusain sáhttá leat vuordináigi. Vuordináigi ii leat ráidovuogádat, ii ge olbmos leat vuosttašriekti bálvalussii jus lea vuordinlisttus. Jus dát guoská dutnje, de don oaččut eanet dieđuid dan birra.

Geavaheaddjimierváikkuheapmi

Geavaheaddjimierváikkuheamis galgá deattuhit geavaheaddji dilálašvuoda ja mii su mielas lea dehálaš alddis, ja dat galgá boahit čielgasit ovdan kártenduođaštusain. Sihke ohcanskovvi ja kártenskovvi leat ráhkaduvvon nu ahte jus dat riehta geavahuvvojit, de dat veahkehit sihkkarastit geavaheaddjimierváikkuheami.

Oapmahaččat leat dehálaš resurssat ja ovttasbargoguoimmit ja sáhttet leat mielde kártengalledeamis, juogo danne go ieža háliidit dan dahje danne go lea dárbu, nu guhká go dat lea ortnegis geavaheaddjái. Oapmahačča/váldeguoddi galgá fátmastit bargui gustovaš njuolggadusaid mielde jus sus gii ohcá, váilu dahje lea hedjonan miehtangealbu. Mánáid ja nuoraid dáiddu ovdastit iežaset dahje mitalit iežaset oaivila galgá árvoštallat sihke agi ja dáiddu vuođul áddet dieđuid ja váikkuhit áššemeannudeapmái (gč. pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaid láhka).

Go lea mearriduvvon ahte ohccis leat vuoigatvuođat bálvalusaide, de gielda ovtas ohcciin galgá gávnnaht manlágan ja man olu bálvalusa galgá fállat. Jus lea soabatmeahttunvuohta, de gielda sáhtta mearridit mo bálvalusa galgá addit.

Ohcci, dahje oapmahaš dahje váldeguoddi go ohcci ieš ii sáhte, galgá addit informerejuvvon miehtama (gč. pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaid lága).

Du bálvalusaid árvoštallan

Go don leat ožžon dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusa, de lea dehálaš ahte bálvalus árvoštallojuvvo jámma, ja erenoamážit jus du dearvvašvuođadilli dahje doaibmadási rievdá. Dát galgá sihkarastit ahte bálvalusfálaldat lea bures heivehuvvon du dárbbuide. Jus leaš dárbu ođđa mearrádussii, de ferte váldit oktavuođa áššemeannudeddjiin. Dan sáhtta dahkat njálmmálaččat dahje ohcamuša bokte. Áššemeannudeaddji galgá maiddái initieret árvoštallamii. Jus árvaluvvojit rievdadusat maidda don it mieđa, ja mat leat heajut dutnje, de lea dus riekti oažžut dieđu ovdagihtii. Diehtu galgá čilget ja vuođuštít rievdadusárvalusa, ja don sáhtta buktit vuostecealkámuša ovdal go mearrádus dahkko.

Háliidat go oaidnit iežat áššebáhpáriid?

Buot dokumeanttat maid mii leat geavahan árvoštallat du ohcamuša, leat vurkejuvvon personsuodjalus- ja jávohisvuođageaskonjuolggadusaid mielde. Dus lea dábálaččat riekti oaidnit dáid dokumeanttaid. Válde oktavuođa áššemeannudeddjiin vai beasat oaidnit daid.

Háliidat go váidit mearrádusa?

Jus leat ožžon mearrádusa mainna it leat duđavaš, de sáhtta váidit dan. Váldonjuolggadus lea ahte don fertet váidit 3 dahje 4 vahku maŋŋá go leat ožžon mearrádusa, iskka váiddaáigemeari iežat mearrádusas. Dát guoská maiddái dalle go leat ožžon ovdagihtii dieđu ja leat jo addán vuostecealkámuša. Váidda galgá leat čálalaš, ja son geasa ášši guoská, galgá vuolláičállit dan, ja dat galgá čujuhit guđe mearrádusa váidá. Váidda sáddejuvvo juolludankantuvrii. Buot váidagat meannuduvvojit vuos doppe gos mearrádus lea dahkkon. Jus du váidda ii váldo vuhtii, de sáddejuvvo ášši viidáseappot váiddameannudeapmái. Don sáhtta maiddái bivdit maŋidit mearrádusa fápmuibidjama dassáži go váidda lea meannuduvvon. Iešguđet bálvalusain leat iešguđet váiddaásahusat. Mearrádusas galgá álo čuožžut mii maŋimuš váiddaásahus du áššis lea.

Jus dárbbášat veahki čállit váidaga, de sáhtta oažžut veahki iežat áššemeannudeaddjis. Pasieanta- ja geavaheaddjiáittardeaddji sáhtta maiddái neavvut ja bagadallat du vuoigatvuođaid birra ja sáhtta veahkehit čállit váidaga jus dan dárbbášat.

Háliidat go váidit bálvalusfálaldaga?

Don sáhtta váidit njuolggá bálvalusa jodiheaddjái. Don sáhtta maiddái váidit njuolggá Stáhtahálldašeadjái (ovddeš fylkkamánái). Sáhtta ovdamearkka dihtii váidit dearvvašvuođaveahki kvalitehta dahje dearvvašvuođabargiid láhttema. Dákkár áššiin sáhtta pasieanta- ja geavaheaddjiáittardeaddji neavvut ja bagadallat ja čállit váidaga.

Doabačilgehusat

Dearvvašvuodábálvalusat ruovttus leat plánejuvvon gielddalaš dearvvašvuodábálvalusat mat addojit pasieantta ruovttus. Dákkár dearvvašvuodábálvalusaid ovdamearkkat leat iešguđetlágan ruovttudikšu, dálkasiid juohkin ja psyhkalaš dearvvašvuodabargu.

Dearvvašvuodábálvalusat ruovttus sáhttet maiddáí fátmastit dorvoalárpma ja iešguđet čálgoteknologalaš čovdosiid mat addojit molssaeaktun eará dearvvašvuodábálvalussii, ovdamearkka dihtii juoga mii addá divššu dahje oadjebasvuoda erenoamáš dearvvašvuodalaš dilis.

Habiliteren ja rehabiliteren galgá váldit vuolggasaji ovttaskas pasieantta ja geavaheaddji eallindilálašvuodas ja mihttomeriin. Habiliteren ja rehabiliteren leat ulbmillaš ovttasbargoproseassat iešguđet arenain gaskal pasieantta, geavaheaddji, oapmahaččaid ja bálvalusaddiid. Proseassaid dovdomearkkat leat koordinerejuvvon, oktilaš ja máhttovuđot doaibmabijut.

Ulbmil lea ahte ovttaskas pasientii ja geavaheaddjái, geain leat ráddjehusat dahje sáhttet šaddat ráddjehusat iežaset fysalaš, psyhkalaš, kognitiiva dahje sosiála doaibmanávccain, galgá addot vejolašvuota oážžut buoremus lági mielde doaibma- ja máhttestuvvándáiddu, iešheanalašvuoda ja searvama oahpus ja bargoeallimis, sosiálalaččat ja servodagas.

Persovnnalaš veahkki lea veahkki ja oahpaheapmi buot beaivválaš doaimmain ruovttus ja muđui oážžut jierpmálaš astoáiggi ja ovttastallama earáiguin. Bálvalus addo áinnas iešguđetlágan ruovttuveahkkebálvalussan, doarjjaolmmožin dahje geavaheaddjistirrejuvvon persovnnalaš veahkin (BPA).

Fálaldat lea áigeovuđil mánáide ja nuoraide ja ollesolbmuide geain leat psyhkalaš váttisvuodát, nuorat ja boarrásat olbmuide geain leat hedjonan doaibmanávccat, bearrašiidda main leat mánggadáfot váttisvuodát, olbmuide geat leat darvánan gárrenmirkkuide jna.

Fálaldat sáhttá maiddáí árvoštallojuvnot duddendoaibmabidjun oapmahaččaide geain lea erenoamáš lossa fuollabarggut.

Lea dehálaš ahte bálvalus addo nu, ahte geavaheaddji beassá olu mielváikkuhit ja stivret. Bálvalus galgá vuodustuvvot geavaheaddji dárbbuid individuála ja ollislaš árvoštallamii.

Dorvoalárbma sáhttá leat persovnnalaš veahkki mii omd. galgá addit eanet oadjebasvuoda ruovttudilálašvuodas ja eastadit eará bálvalusaid dárbbu. Beaveguovddáš sáhttá maiddáí leat okta vuohki fállat persovnnalaš veahki.

Gielddas galget leat **duddenfálaldagat olbmuide ja bearrašiidda** geain leat erenoamáš lossa fuolahusbarggut. Duddema sáhttá addit iešguđet dárbbuid vuodul ja organiseret iešguđet láhkai. Bálvalusa sáhttá fállat ruovttus dahje muđui, ásašusas dahje eará sajis ja galgá fátmastit dohkálaš bálvalusfálaldaga dan olmui geas lea fuolahusdárbu.

Duddendoaibmabijut galget eastadit barggástuvvama, addit fuolahusaddái dárbbušlaš friddjaáiggi ja luomu ja vejolašvuoda searvat dábalaš servodatdoaimmaide. Lea dehálaš ahte organiserejuvvojit iešguđetlágan duddenvuogit danne go dárbbut leat hui iešguđetláganat. Lea hui dehálaš ahte fálaldat lea heivehuvvon ovttaskas olbmo dárbut, ja ahte dat addá oadjebasvuoda ja jatkolašvuoda.

Ásašusain oaivvilduvvo earret eará buhcciidsiida dahje vástideaddji ásodat mii lea erenoamážit heivehuvvon birrajándorbálvalusaide, boarrásiidsiida, mánáidásodat, duddenásodat, gielddalaš

gárrenmirkoásahus ja jándorsajit fáhkkeveahkkái dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvaluslága § 3-5 vuodul. Láhkateaksta ii leat ráddjejuvvon dákkárlágan ásahusaide.

Fuollavisttit ja eará heivehuvvon ásodagat nugo ássansearvevuhta, oadjoásodagat ja sullasaččat eai leat ásahusat. Ássit dákkár ásodagain mákset láiggu ja orrot iežaset ruovttuin. Sis lea vuoigatvuhta oažžut iežaset veahkkedárbuid gokčojuvvot individuála dearvvašvuodaabálvalusmearrádusaid bokte ruovttus, persovnnalaš veahki bokte jna.

Dearvvašvuodábálvalusat ruovttus (ruovttubuohtccidikšu)

Dearvvašvuodáveahkki ruovttus lea veahkki persovnnalaš dikšumii, prosedyragieđahallamii, dálkkashálddašeapmái, čuovvoleapmái ja áicamii, heiveheapmái ja veahkkái borranáigge, bagadallamii ja iešbirgenoaheapmái, bearráigehččui definerejuvnon mihttomeriiguin, veahkkái koordineret veahkkedoaimbajuid eará bálvalusaiguin ja akuhtta veahkkái ja bearráigehččui ruovttus go geavaha dorvoalárpma.

Bálvalusa ulbmil

Ulbmil lea láchit bálvalusa mii addá buoret eavttuid orrut ruovttus nu guhká go olmmoš ieš háliida, ja eastadit birrajándordivššu ja -fuolahusa dárbbu ášahusas.

Geat sáhttet oazžut dearvvašvuodáveahki ruovttus

- Buohkain geat orrot dahje leat gielddas, lea riekti dárbbalaš dearvvašvuodáveahkkái. Olbmot geain lea akuhtta vahát dahje dávda, olbmot geain leat kronalaš dávddat dahje hedjonan doaimmanávccat, olbmot geain leat dikšundárbbut maid ieža eai máhte.
- Olbmot geat dárbbasit dárbbalaš dearvvašvuodáveahki iežaset ruovttus dávdda ja/dahje doaimmahehttejumi geažil.
- Olbmot geain oanehis dahje guhkes áigái leat hedjonan doaimmanávccat masa sivvan lea psyhkalaš váddu.
- Olbmot geat dárbbasit veahki, doarjaga ja bagadallama persovnnalaš divššus, doarjjaságastallamis, prosedyragieđahallamis, dálkkasdoseremis, dálkkasnálu čuggemis, bearráigehččus, čuovvoleamis ja áicamis jna.
- Olbmot geat dárbbasit akuhtta veahki ja bearráigehču ruovttus go geavahit dorvoalárpma

Pasieantta medisiinnalaš dilli, dása gullá man muddui ja man dávjá olmmoš dárbbasa omd. dearvvašvuodádivššu, dat mearrida

- guđe veahkkái pasieanttas lea vuoigatvuohta
- mii gealbbuid olbmos, gii galgá fállat veahki, galgá leat
- bálvalusa viidodaga
- man guhká bálvalusa galgá fállat

Galgá kártet geavaheaddji dárbbu IPLOS:i. IPLOS-kárten ja -árvoštallan ruovttugalledeami maŋŋá mearrida galgá go praktihkalaš veahkki vai dearvvašvuodáveahkki ruovttus

Medisiinnalaš dieđuid fástadoaktáris galgá viežžat.

Maid sáhtát vuordit bálvalusas

- Bálvalus galgá ovddidit geavaheaddjimielváikkuheami, ja das galgá leat eastadeaddji perspektiiva go duste ovttaskas olbmo
- Mii geahččalat fállat jotkkolašvuoda fálaldagas
- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Mii juolludat bálvalusaid du individuála dárbbuid mielde. Bálvalusdárbu árvoštallojuvvo jotkkolaččat ovttas duinna, vejolaččat veahkkeváldeguddiin ja/dahje oapmahaččaiguin
- Don oaččut dieđu jus šihhton áigi veahkkái rievdá.

Mii dus vurdojuvvo

- Don / du ovddasteaddji dieđiha jus bálvalusdárbu rievdá
- Ahte don installeret dárbbalaš medisiinnalaš tehnikkalaš veahkkeneavvuid.
- Ahte don dieđihat jus don it leat ruovttus šihhton áiggis.

Kárášjoga gieldda bargit čuvvot Bargobiraslága bálvalusdoaimmaheamis. Dan oktavuodas mii bivdit ahte stobuin gos borgguhuvvo, biggohuvvo bures ovdal go bargit bohtet, ii ge galgga borgguhite siste go ruovttubálvalus doaimmaha iežas barggu. Dasto galget elektriikalaš installašuvnnat, johtasat ja mašiinnat leat ortnegis. Veahkki ii galgga vásihit dárbbášmeahtun riskka go boahdá šilljui, omd. beatnagat/veaddingeatnegasvuohka.

Bálvalussii ii gula

- Barggut maid ieš sáhtát bargat
- Miedušteapmi ovdamearkka dihtii vuoktačuohppi ja juolgedivššára lusa
- Praktihkalaš veahkki
- Veahkkeneavvut

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Čálgoteknologiija

Čálgoteknologiijain oaivilduvvo vuosttažettiin teknologalaš veahkki mii addá eanet oadjebasvuodá, sihkkarvuodá, servvoštallama, johtaleami ja fysalaš ja kultuvrralaš doaimmaid, ja nanne ovttaskas olbmo dáidduid ieš birget árgabeaivvis vaikko lea dávda ja sosiála, psyhkalaš dahje fysalaš hedjonan doaimmanávccat.

Čálgoteknologiija geavaheapmi lea dehálaš oassi boahhteáiggi dearvvašvuodas ja fuolahusas. Čálgoteknologiija-doahpagii gullet mánggat tehnikkalaš installašuvnnat ja čovdosat mat addet oadjebasat ja buoret dearvvašvuodabálvalusa. Čálgoteknologiija geavaheami ulbmil lea ahte don (geavaheaddji/pasieanta) galget buorebut birget ieš – doppe gos don leat.

Čálgoteknologiija sáhttá addit olu ođđa aktivitehta- ja searvanvejolašvuodaid. Dat sáhttá addit olbmuide eanet vejolašvuodá

Kárášjoga gielddas mii háliidat vuoruhit čálgoteknologiija. Dasa leat mánga buori siva: Mii háliidat ahte min bálvalusat galget addit oadjebasat árgabeaivvi dutnje ja du oapmahaččaide, ahte don galggat oažžut stuorat friddjavuodá, ja ahte du olmmošárvu fuolahuvvo buoremus lági mielde. Eanet deatta min resurssaide dagaha maidái ahte mii fertet gávdnat beaktilat vugiid čoavdit iežamet bargguid boahhteáiggis.

Čálgoteknologiijačovdosat mat leat váldon atnui:

- Elektrovnnalaš uksalohkka ja/dahje čoavddabovssat
- Dorvoalárbma
  - Uksaalárbma
  - GPS
  - Suovvanjurggon
- Elektrovnnalaš dálkkasdoserenlihti (geahččalanprošeakta)

Dorvoalárbma

Jus don orut okto ja don fertet sáhttit gohččut veahki akuhtta dilálašvuodain, de sáhtát ohat oažžut dorvoalárbma. Dorvoalárbma lea čadnon ruovttubuohtedivššu ovtadaga fáktatelefondnii, ja bargit vuoddjájit birra jándora go alárbma čuodjagoahdá.

Bálvalusa ulbmil

Ahte ruovttusorru boarrásat ja earát galget dovdat iežaset oadjebassan vai sáhttet guhkimus lági mielde orrut ruovttus.

Geat sáhttet oažžut dorvoalárpma

Ruovttusorru boarrásat ja earát geat dovdet iežaset dorvvuheapmin orrut okto.

Bálvalusa haddi

Kárášjoga gieldda dorvoalárpmaid láigoheami hattiid mearrida gielddastivra jahkásaččat.

Praktihkalaš veahkki ruovttus (ruovttuveahkki)

Praktihkalaš veahkki ruovttus – beaivválaš barggut: Ulbmil lea vuosttažettiin fállat veahki bargguide mat gullet árgabeaieallima praktihkalaš bargguide ruovttus, iešfuolahussii ja persovnnalaš dikšumii.

Praktihkalaš veahkki: Ulbmil oahpahit hálddašit árgabeaivválaš bargguid lea oažžut ovttaskas olbmo nu iešheanalaš go vejolaš árgabeaivvis, ja/dahje bajásdoallat gálggaid.

Praktihkalaš veahki ja oahpaheami sáhttá dávjá kombineret.

Eaktu fállat ruovttuveahki lea ahte dat adnojuvvo bálvalusdoaimman mii buoremusat heive deavdit ovttaskas bálvalusvuostáiváldi dárbbu.

Bálvalusa ulbmil

Bálvalus galgá nannet ja/dahje buhtadit iežas máhtu áimmahuššat iešfuolahusa ja birget árgabeaivvis. Bálvalus galgá veahkehit ovttaskas olbmo beassat eallit ja orrut iešheanalaččat.

Geat sáhttát oažžut praktihkalaš veahki ruovttus?

Olbmot gain lea erenoamáš veahkkedárbu dávdda, doaibmahehttejumi, agi dahje eará sivaidda geažil.

Fálaldat árvoštallojuvvo jus olbmos lea hedjonan iešfuolahus, nugo:

- Rahčá basadit, borrat riekta jna.
- Rahčá bassat ruovttu.
- Rahčá málestiit/gávppašit dahje borrat
- Rahčá beassat doaktára, bátneadoaktára ja sullasaččaid lusa
- Rahčá doalahit sosiála oktavuodaid
- Dárbbáša bearráigeahču ja/dahje bagadallama hálddašit orrut iežas ruovttus.

Geavaheaddji dárbbu galgá kártet IPLOS:in. IPLOS-kárten ja -árvoštallan ruovttugalledeami manjá mearrida galgá go leat praktihkalaš veahkki vai dearvvašvuodaveahkki ruovttus.

Medisiinnalaš dieđut doaktáris vižžojuvvojit dárbbu mielde.

Maid don sáhttát vuordit mis

- Bálvalus galgá ovddidit geavaheaddjimielváikkuheami, ja das galgá leat eastadeaddji perspektiiva go duste ovttaskas olbmo.
- Veahkki fállu šihhton áiggis, jus šaddet rievdadusat, de galgá das dieđihit beaivvi ovdal
- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat

- Mii juolludat bálvalusaid du individuála dárbbuid mielde. Bálvalusdárbu árvvoštallojuvvo jotkkolaččat ovttas duinna, vejolaččat veahkkeváldeguoddiin ja/dahje oapmahaččaiguin.
- Mii addit dutnje / du ovddasteaddjái veahki ohcat dieđuid, rávvagiid ja bagadallama eará áigeovuodilis bálvalusaid birra

Maid mii vuordit dus

- Don barggat ieš dan maid sáhtát.
- Don leat ruovttus go ruovttuveahkki fállujuvvo. Jus it sáhte vuostáiváldit bálvalusa šihattojuvvon áigái, de dieđihat manimusat beaivvi ovdal dii. 15.00.
- Dus leat buot dárbbášlaš biergasat nugo bassaladdanmašiidna, noavki, bassanávdnasat, gievdnestatiiva oktan láhttebassanlivskkuin ja mikrofiberlivskkut.
- Kárášjoga gieldda bargit čuvvot Bargobiraslága bálvalusdoaimmaheamis. Dan oktavuodas mii bivdit ahte stobuin gos borgguhuvvo, biggohuvvo bures ovdal go bargit bohtet, ii ge galgga borgguhut siste go ruovttubálvalus doaimmaha iežas barggu. Dasto galget elektrihkalaš installašuvnnat, johtasat ja mašiinnat leat ortnegis. Veahkki ii galgga vásihit dárbbášmeahttun riskka go bohtá šilljui, omd. beatnagat/veaddingeatnegasvuolta.

Bálvalusfálaldagat

Bálvalus galgá buhtadit hedjonan návccaid áimmahuššat árgabeaivválaš bargguid nugo:

- Bassat
  - Stobu bassan: láhttiid bassan, noavkkuhit, savdnjit láhtteránuid (ii assás/lossa láhtteránuid), gavjjat sihkkujuvvojit dárbbu mielde (unnimusat oktii jagis)
  - Čorgejuvvo lanjain maid bálvalusvuostáiváldi beaivválaččat geavaha. Dása gullet beaivelatnja, gievkkan, basadanlatnja, hivsset, oadđenlatnja ja feaskkir.
  - Várrejuvvo eanemusat 4 tiimma stobu bassamii mánus.
  - Ruovttuveahkki sáhtta veahkin bassat lihtiid
  - Glásat bassojuvvojit dábálaččat oktii jagis, dábálaččat giđđat.
- Eará stohpobarggut / eará praktihkalaš veahki
  - Gávnnit molsojuvvojit dárbbu mielde (unnimusat oktii mánus)
  - Bassaladdo dárbbu mielde
- Standárda persovnnalaš veahkis
  - Lihkkat ja nohkkat, nuoladit ja gárvodit juohke beaivve
  - Fállujuvvo veahkki basadit
  - Riššun/lávggodeapmi oktan vuoktabassamiin dábálaččat unnimusat oktii vahkus
  - Geallat bániid idđes ja eahkedis
  - Ráhket dárbbu mielde

Bálvalussii ii gula

- Sáhttu ja mieđušteapmi vuoktačuohppi/juolgedivššára ja sullasaččaid lusa
- Birrabassan: robit ja seainnit, láhttiid váksen, biggohit stuorra, lossa láhtteránuid, skáhpaid ja sullasaččaid siste bassan ja glássaliinniid molsun
- Glásaid bassat olggobealde
- Gilvagarddi dahje lieđdebealddu dikšun
- Muohttaga hoigan ja muoraid viežžan
- Láhtteránuid buhtistit, earret novken
- Silbadáviriid ja eará pussen
- Mánástallan
- Biebmoelliid bearráigeahččan
- Stohpobarggut jus leat guossit ja ruovttuássi mánát/mánáidmánát
- Fárrenveahkki
- Ii fállu praktihkalaš veahki jus leat mátkkis.

Birrabassan sáhttá gáibiduvvot ovdal go ruovttuveahkkefálaldat álggahuvvo.

Bálvalusa haddi

Kárášjoga gieldda praktihkalaš veahki hattiid mearrida gielddastivra jahkásaččat.

Biebmovuojiheapmi

Bálvalusa ulbmil lea fállat dohkálaš biebmama ruovttusorru olbmuid geat eai nagot málestit ieža.

- Mális boahdá dearvvašvuodaguovddáža gievkkanis poršuvdnápáhkkan. Dat lea ain liekkas go buktojuvvo.
- Manimuš áigemearri eretcealkit mállása lea beaivvi ovdal dábálaš buktima.

Geat sáhttet oažžut biebmovuojiheami?

Ruovttusorru olbmot geat hedjonan doaibmanávccaid, dávdda dahje eará sivaidd geažil eai nagot ieža málestit.

Bálvalusa haddi

Kárášjoga gieldda biebmovuojiheami hattiid mearrida gielddastivra jahkásaččat.

Doarjjaolmmoš

Doarjjaolmmoš lea veahkkefálaldat searvat doaimmaide olggobeale ruovttu ja addit ovttaskas olbmui jierpmálaš astoáiggi mas oažžu vejolašvuoda hálldašit iešguđet eallindilálašvuodaid ja vejolaččat veahkehit addit eanet iešheanalašvuoda ja viiddidit sosiála fierpmádaga. Doarjjaolmmoš galgá addit persovnnalaš veahki, ja geavaheaddji galgá beassat váikkuhit bálvalussii ja stivret dan. Bálvalusa sáhttá addit individuálalaččat. Doarjjaolmmoš lea dábálaččat olmmoš fágagelbbolašvuoda haga, muhto sus lea jávohisvuodageasku.

- Galledit geavaheaddji ruovttus.
- Mieđuštit geavaheaddji aktivitehtaide nugo kinoi
- Valáštallandoalut
- Dahje eará aktivitehtat

Bálvalusa ulbmil

Ulbmil lea ovddidit dearvvašvuoda, eastadit dávddaid dahje vigiid vai geavaheaddji sáhttá orrut guhkimus lági mielde iežas ruovttus.

Geat sáhttet oažžut doarjjaolbmo?

Olbmot geat hedjonan doaibmanávccaid dahje sosiála hástalusaid geažil dárbbášit veahki searvat doaimmaide ruovttu olggobealde.

- Gáibiduvvo doavttirduodaštus oažžut bálvalusa.
- Bálvalusvuostáiváldi galgá leat sorjavaš veahkis go áigu searvat sosiála doaimmaide
- Bálvalusvuostáiváldái galgá leat ávki searvat iešguđetlágan doaimmaide
- Bálvalus juolluduvvo eanemusat 4 tiimma vahkkui. Erenoamáš dilálašvuodas sáhttá rasttildit dán rájá individuála dárboárvoštallamiid vuodul
- Bálvalus ii juolluduvvo oapmahaččaid duddendárbbu, praktihkalaš veahki dahje dearvvašvuodaveahki geažil.
- Bálvalus ii juolluduvvo mánáide vuollil 16 jagi, go dán joavkkus háreve lea iešheanalaš kultur- ja astoáiggeallin

- Bálvalus ii vuoruhuvvo áсахusa ja ássansearvevuođa ássiide geain lea birrajándordikšun- ja -fuolahusbálvalusat.

Bálvalussii ii gula

- Ruovttuveahki barggut
- Doaimmahit medisiinnalaš prosedyraid / dikšut

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Geavaheaddjistivrejuvvon persovnnalaš veahkki (BPA)

Lea láhkageatnegas bálvalus mii addá sutnje, gii dárbbáša veahki, duohta friddjavuođa eallit nu go ieš háliida. Dat lea ortnet olbmuide geain leat iešguđetlágan hedjonan doaibmanávccat, geat dárbbášit veahki árgabeaivvis. Geavaheaddji mearrida ieš masa dárbbáša veahki, geas, goas ja gos.

Eavttut

BPA lea sin várás geat leat vuollil 67 jagi ja dárbbášit veahki 2 jagi ja eanet go 32 tiimma vahkkui, dahje geat dárbbášit bálvalusa 25–32 tiimma vahkkui, jus gieldda ii sáhte duođaštit ahte dákkár organiseren dagaha stuorra goluid gildii

Bálvalusa ulbmil

Ovddidit sosiála oadjebasvuođa, buoridit heajosdilálaččaid eallineavttuid, váikkuhit ovttárvosašvuhtii ja dásseárvui ja eastadit sosiála váttisvuođaid. Sihkkarastit ahte ovttaskas olmmoš oažžu vejolašvuođa eallit ja orrut iešheanalaččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovttas earáiguin. Dat galgá buhtadit hedjonan návccaid áimmahuššat iešfuolahusa ja hálddašit árgabeaivválaš bargguid.

Ulbmiljoavkkut

Olbmot geain leat viiddes ja mánggadáfot bálvalusdárbbut. Olbmot geat dárbbášit olu praktihkalaš veahki árgabeaivválaš bargguin. Olbmot geat dárbbášit veahki bisuhit ja viidáseappot ovdánahttit iežaset sosiála fierpmádaga ja doaimmaid ruovttus ja ruovttu olggobealde. Olbmot geat eai sáhte áimmahuššat bargoadirolla ja geavaheaddjistivrema, sáhttet oažžut geavaheaddjistivrejuvvon persovnnalaš veahki man váhnemat, váldeguoddi dahje earát áimmahuššet.

Bálvalussii gullá maiddáit dát (maid mii vuordit dus)

Don barggat ieš dan maid sáhtát. Don stivret ieš iežat tiimmaid mat leat juolluduvvon dutnje. Don ráhkadat bargoplánaid ja vejolaš virgečilgehusaid.

Bálvalussii ii gula

- Barggut maid ieš sáhtát bargat
- Stohpobarggut jus leat guossit
- Bassat robiid ja seinniid, glásaid olggobealde ja gilvvagárdebarggut
- Veahkki biebmoealliide.

Fuomášuhttit ahte geavakeahtes BPA-tiimmaid ii sáhte sirdit boahte jahkái.

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Beaveguovddáš boarrásiidda

Dutnje ohccin sáhtta fállot sadi ovtta gitta viđa beaivái vahkus. Borramat ja aktivitehta- ja kulturfálaldagat gullet maiddá dasa.

Bálvalusa ulbmil

Bálvalus galgá addit sosiála oktavuoda ja eastadit oktavuoda. Dat galgá addit jierpmálaš árgabeaivvi ovtta earáiguin ja addit dutnje vejolašvuoda beassat orrut ruovttus nu guhká go vejolaš.

Geat sáhttet oazžut beaveguovddáži sadi?

- Boarrásat geat orrot ruovttus ja geat dárbbasit sosiála oktavuoda
- Boarrásat geat orrot ruovttus ovtta oapmahaččaiguin geat dárbbasit duddema
- Boarrásat geat dárbbasit veahki doalahit fysalaš ja psyhkalaš dáiduid
- Don dárbbasat stimulerema ja aktivitehta bisuhit árgabeaivválaš aktivitehtaid
- Don dárbbasat servvoštallama vai dovdat oadjebasvuoda vai sáhtat ruovttus orrut guhkimus lági mielde.
- Beavefálaldat ruovttusorru olbmuide geain lea demeansa.

Geavaheaddji mobilitehta árvoštallojuvvo go juolluduvvo beaveguovddášsadi.

Bálvalussii gullá maiddá

- Sáhttu fállujuvvo buohkaide geaidda juolluduvvo beaveguovddášbálvalus. Olmmoš vállje ieš dárbbasa go dan. Sáhttu lea heivehuvvon juvlastuollegeavaheddjiide ja vuodjá dáluid mielde. Sáhttobálvalusas máksojuvvo iežasoassi.

Maid mii vuordit dus

- Don dieđihat beaveguovddáži jus it boađe
- Don leat olmmošlaš eará geavaheddjiiguin beaveguovddáži

Maid don sáhtat vuordit mis

- Mii vástidat áinnas du gažaldagaide
- Mii lámhit dili jierpmálaš árgabeaivái
- Mii heivehat aktivitehtaid nu ahte don sáhtat searvat
- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat

Bálvalusa haddi

Karášjoga gieldda beaveguovddášsadi ja sáhttobálvalusa hattiid mearrida gielddastivra jahkasaččat.

Fuolahandoarjja

Sihkarastit ahte ovttaskas olmmoš oazžu vejolašvuoda eallit ja orrut iešheanalaččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovtta earáiguin.

Bálvalusa ulbmil

Ovddidit sosiála oadjebasvuoda, buoridit heajosdilálaččaid eallineavttuid, váikkuhit ovttaárvosašvuhtii ja dáseárvui ja eastadit sosiála váttisvuodaid.

Lámhit dili nu ahte oapmahaččat sáhttet fuolahit dalle go dat adnojuvvo buoremussan geavaheaddjái.

Geat sáhttet oažžut fuolahandoarjaga?

Olbmot geat leat sorjavaččat earáid fuolahusas doaibmahehttejumi ja/dahje kronalaš dávdda geažil. Olbmot geaid fuolahusaddis lea erenoamáš lossa fuolahusbargu, ja geaid váhnemiid/oapmahaččaid fuolahus adnojuvvo buoremussan ja dárbbaslažžan.

- Olbmot geat leat sorjavaččat earáid fuolahusas doaibmahehttejumi ja/dahje kronalaš dávdda geažil.
- Olbmot geaid fuolahusaddis lea erenoamáš lossa fuolahusbargu, ja geaid váhnemiid/oapmahaččaid fuolahus adnojuvvo buoremussan ja dárbbaslažžan.

Erenoamáš lossa fuolahusbarggu árvvoštallamis lea Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta ráhkadan listtu dán beliin:

- fuolahusbarggu mihtilmasvuolta, noađuha erenoamážit dovdduid ja/dahje fysalaččat
- fuolahusdárbbu ja dilálašvuoda vurdojuvvon bistu
- fuolahusdárbbu/fuolahusnoađuheami jotkkolašvuolta
- man olu áigi manná dasa ja mo áiggi juohká jándoris/vahkus
- sosiála erren – man muddui fuolahusbarggut sturrot dahje unnot áiggi mielde
- Árvvoštallamis geahčaduvvojit mat eará gielddalaš bálvalusat bálvalusvuostáiváldis leat, nugo skuvla, mánáidgárdi, doarjjaolmmoš, BPA, dudden.

Fuolahusbargu galgá sáhttit máinnašit erenoamáš lossadin. Dat mearkkaša ahte bargu lea oalle bastevaš ja viiddis. Das lea maiddá mearkkašupmi jus fuolahusbargu dagaha dihto dienasmassima.

Fuolahandoarjja lea doarjja maid gielda lea geatnegahtán fállat, muhto ohccis ii leat vealtameahttun riekti oažžut doarjaga.

Bálvalussii gullet maiddá

Vuollil 18-jahkásaš mánáin lea riekti oažžut divššu ja fuolahusa iežaset váhnemiin. Fuolahandoarjja váhnemiidda árvvoštallojuvvo dán prinsihpa vuodul.

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Bálvalusat olbmuide geain leat doaibmahehttejumit – TMU (Doaibmahehttejuvvon olbmuid ássansearvevuolta)

Bálvalusat olbmuide geain leat doaibmahehttejumit (TMU), fállat bálvalusaid olbmuide geain leat doaibmahehttejumit. Dat sáhtta leat olbmo iežas ruovttus.

Bálvalusat fálojuvvojit guorahallamiid/diagnosaid, basisregistreremiid, bienalaš beaiveplánaid ja birasnjuolggadusaid vuodul. Bálvalusas leat birasterapevtat, fágabargit, birasbargit ja dikšunmielbargit.

Bálvalusa ulbmil

Bálvalusvuostáiváldái galgá eanemus lági mielde addit vejolašvuoda birget árgabeaivválaš bargguid nugo ADL-hárjehallan, persovnnalaš dikšun ja servvoštallan. TMU galgá sihkarastit ovttaskas bálvalusvuostáiváldái jierpmálaš ja einnotahtti eallima, mas áimmahuššá bálvalusvuostáiváldi dárbbu veahkkái, geavaheadjimielváikkuheapmái, einnotahttivuhtii ja oadjebasvuhtii.

Geat sáhttet oažžut ássansearvevuodafálaldaga?

TMU ulbmiljoavku leat badjel 18-jahkásaš olbmot geain leat eamidoaimmahehttejumit dahje leat árrat buohccán doaibmahehttejumiide.

Bálvalussii gullet maiddá

Birasterapiija nugo ADL-hárjehallan, čielga árgabeaivválaš barggut ja persovnnalaš dikšu, servvoštallan, fierpmádathuksen ja nannen sosiála oktavuodain.

Mii fállat veahki namuhuvvon bargguide. Miedušteapmi sosiála doaluide ráddjejuvvojit mearrádusas. Mii fállat veahki tiimmaid vuodul mat leat mearrádusas.

Bálvalusvuostáiváldi oažžu dábálaččat váldogulahallanolbmo ja sekundáragulahallanolbmo bálvalusas go bálvalus lea fágalaččat árvvoštallan ohcamuša. Váldogulahallanolbmoss lea váldoovddasvástádus bálvalusvuostáiváldái ja sáhtta maiddá leat rávis bálvalusvuostáiváldiid individuála plána koordináhtor.

Bálvalussii ii gula

- Stobu birrabassan
- Biebmoelliid bearráigeahččan

Bálvalusa haddi

- Praktihkalaš veahki hattiid mearrida gielddastivra jahkásaččat.
- Gielddastobus mearriduvvo láigu sierra máksomeriid vuodul mat leat láigošiehtadusas.
- Gieldda iežas máksomearit mearridit iežasosi idjadanmátkkiid oktavuodas.
- Gieldda iežas máksomearit mearridit sáhttogoluid go gieldda biila geavahuvvo.

Dudden TMU

Dudden galgá fuolahit ahte fuolahusaddi oažžu jámma friddja, ii barggástuva ja beassá bisuhit buriid bearašgaskavuodaid ja sosiála fierpmádaga. Bálvalusas lea fuolahusaddi fokusis.

Duddendoaimbajuid galgá geahččat oktilaččat eará doaimbajuiiguin, ja galgá árvvoštallat mat gielddalaš doaimbajut leat eanemus ulbmillaččat. Dudden galgá veahkehit healbadit dárbbu eanet fuolahussii. Veahki hivvodat mearriduvvo duohta dárbbu vuodul. Bálvalus galgá leat fágalaš dohkálaš dásis daid dárbbuid dáfus mat galget gokčojuvvot. Duddema galgá fállat gielddalaš duddenvisttis.

Bálvalusa ulbmil

Ulbmil lea ahte fuolahusaddi oažžu duddema iežas beaivválaš fuolahusbargguin. Bálvalus galgá hehttet fuolahusaddi barggástuvvamis ja addit dárbbalaš ja jámma astoáiggi ja luomu.

Geat sáhttet oažžut dudden TMU?

Bálvalussii gullet sii geat fuolahit ruovttusorru mánáid/ollesolbmuid geain leat erenoamáš lossa fuolahusbarggut. Dát lea vuoigatvuolta mii guoská sutnje gii fuolaha, ii ge sutnje gii dárbbasa fuolahusa.

Jus galgá oažžut duddema, de ohccis fertejit leat erenoamáš lossa fuolahusbarggut ruovttus. Sáhtta earret eará dáid beliid váldit vuhtii:

- ahte oapmahaččat veahkehit mánnga tiimma beaivái
- lea go fuolahusbargu fysalaččat dahje psykalaččat lossadeappot go dábálaččat.
- dagaha go fuolahusbargu olu idjabargguid dahje ii bálle oadđit
- hehte go fuolahusbargu servvoštallama earáiguin, dagaha errema
- hehte go fuolahusbargu searvat aktivitehtaide

- váhnemiid geatnegasvuohta fuolahit vuolleahkásaš mánáid galgá váldit vuhtii ovdal go bargu adnojuvvo olun ja erenoamáš lossadin

Bálvalussii gullá

- Biebman, oadjebasvuohta, dikšu ja fuolahus deattuhuvvo.
- Aktivitehta lagašbirrasis deattuhuvvo.
- Borramat
- Sihkaldagat
- Gávnnit
- Bearráigeahčču
- Veahkki
- Aktivitehta

Bálvalusaide ii gula

- Bálvalussii ii gula mieđuštit doaktára ja bátneadoaktára lusa ja eará guorahallamiidda. Dudden ii fállujuvvo dušše Kárášjoga gielddas.
- Bálvalusvuostáiváldi ferte váldit mielde iežas dálkasiid, medisiinnalaš golahusgálvvuid ja hygienadárbašiid.

Mii dus vurdojuvvo

- jus dárbbášuvvo dudden geasset, de ferte dan ohcat ovdal njukčamánu 1.b., geassedudden fállujuvvo geassemánus/suoidnemánus
- jus háliida rievdatit juolluduvvon duddema, de galgá čálalaččat ohcat manjimusat guokte mánu ovdal
- Jus mánná/nuorra/ollesolmmoš lea buozas go galgá leat šihhton dudden, de mánná/nuorra/ollesolmmoš bissut ruovttus.
- Jus mánná/nuorra/ollesolmmoš buohccá go orru mánáidásodagas, de ringejuvvo váhnemiidda/fuolaheddjiide ja máná/nuora/ollesolmmo ferte viežžat.
- li fállujuvvo dudden bassebeivviid.

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Ergoterapijabálvalus

Ergoterapiija ulbmil lea olbmuid searvan ja fáttmasteapmi servodahkii. Ergoterapiija galgá dahkat vejolažžan bargat árgabeaivválaš ja jierpmálaš aktivitehtaid doaibmabijuid bokte mat leat heivehuvvon olmui dahje birrasii.

Bálvalusa ulbmil

Ergoterapevtat veahkehit gávdnat čovdosiid go dearvvasvuohta ii deavdde árgabeaivvi gáibádusaid.

Ergoterapevta:

- Bagadallá stobu ja stohporievdadusaid hárrái
- Veahkeha olbmuid geain lea heajos oaidnu ja/dahje gullu
- Ovddida lihkaideami funkšuvdnahárehallamiin ja láchčá birrasa (searvamii ja gullevašvuhtii)
- Gaskkusta ja heiveha teknikalaš veahkkeneavvuid ja čálgoteknologiija
- Láchčá fysalaš birrasiid ruovttus, mánáidgárddis, skuvllas ja bargosajis
- Rehabiliteren/habiliteren sihke ásahas ja ruovttus
- Veahkeha ohcamušaid čállit NAV hjelpemiddelsentralenii

Geat sáhttet oažžut ergoterapiija?

- Buohkat geat hedjonan doaibmanávccaid geažil leat hástalusat árgabeaivválaš aktivitehtaiguin, beroškeahhtá leat go ruovttus, buhcciidsiiddas/fuollavisttis, skuvllas dahje mánáidgárddis.
- Buotahkásaš olbmot
- Olbmot geat fertejit viidábut heivehit birrasiid go dan maid sáhttá ordnet oanehisáiggeloana dahje dingonortnega bokte

Bálvalussii gullá maddái

Gieldda oanehisáiggevuorká gos leat veahkkeneavvut, ja ovttasbargu bálvalusteknikkáriin geas lea ovddasvástádus monteret, divvut ja bajásdoallat veahkkeneavvuid maid NAV hjelpemiddelsentralen lágida, ja doalvut ja viežžat fas daid go dárbu nohká.

Bálvalusaide ii gula

Veahkki olbmuid geat dušše dárbbášit heivehit bargosaji, dákkár oktavuodain sáhttá fitnodatdearvvašvuodábálvalusa geavahit.

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Kártema vuodul ergoterapevta árvala doaibmabijuid du mihtuid ja dárbbuid vuodul.

Maid mii vuordit dus

- Aktiivvalaš searvama ja ovddasvástádusa ovddidan dihtii dearvvašvuoda ja hálddašeami
- Don leat mielde hábmemin mihtuid ja doaibmabijuid
- Kárášjoga gieldda bargit čuvvot Bargobiraslága bálvalusdoaimmaheamis. Dan oktavuodas mii bivdit ahte stobuin gos borgguhuvvo, biggohuvvo bures ovdal go bargit bohtet, ii ge galgga borgguhit siste go ergoterapevta doaimmaha iežas barggu. Veahkki ii galgga vásihit dárbbášmeahttun riskka go boahtá šilljui, omd. berre beatnagiid čatnat.

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Fysioterapiijabálvalus

Gielddalaš fysioterapiijabálvalussii gullá eastadeaddji doaibma, dikšu, habiliteren ja rehabiliteren ásahusas ja ásahusa olggobealde. Fysioterapevtain lea nana máhttu dearvvas olbmuid ja buhcciid lihkanvuogádaga huksehusa ja funkšuvnna birra ja mo fysalaš, psykologalaš ja sosiála bealit váikkuhit dearvvašvuhtii ja dávddaide.

Oassi fysioterapiijabálvalusas doaimmahuvvo dearvvašvuodastašuvnnas, skuvllas, mánáidgárddis, buhcciidsiiddas, iešguđet fuollavisttiin ja pasieanttaide geat dárbbášit lášmmohallama go buohcciviesus bohtet ruoktot ja/dahje olbmuid geat leat čálihuvon ásahussii go dárbbášit rehabiliterema/habiliterema.

Kárášjoga gielddas lea virgáduvnon okta gielddalaš fysioterapevta ja okta priváhtadoaimbi fysioterapevta gii oažžu doarjjaruđa.

Bálvalusa ulbmil

- Eastadit, dikšut ja heivehit hálddašit dávddaid, vahágiid, vigiid ja hedjonan doaibmanávccaid
- Sihkkarastit ahte ovttaskas olmmoš oažžu vejolašvuoda eallit ja orrut iešheanalaččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovttas earáiguin

- Fokus lea áimmahuššat, doalahit ja buoridit geavaheaddji funkšuvnna ja ávkkástallat funkšuvdnapotensiála mii gávdno, go árvoštallá oktavuodaid gaskal funkšuvdnáváttisvuodaid ja veahkehit ráhkadit doaibmabijuid ja lášmmohallama mii sáhtta nannet pasieantta doaibmadási.

Fysioterapiija galgá leat mielde ovddideamen pasieanttaid rievvdusproseassaid mat sáhttet leat mielde geahpedeamen bákčasiid ja buorideamen funkšuvnna ja vejolaččat bisuhit doaibmadási oanehat ja guhkit áigái.

Geat sáhttet oazžut fysioterapiija?

- Buotahkásaš olbmot geat dárbbasit lášmmohallama vahága, dávdda dahje vigi geažil, ja olbmot geain leat mánggadáfot ja/dahje kronalaš dávddat maid galgá čuovvolit guhká.
- Maiddáí čuovvolit mánáid geain leat iešguđetlágan dávddat ja vaháгат dahje eahpesihkarvuolta máná čálgamii.
- Olbmuid geaidda dábálaš lášmmohallanfálaldat ii leat doarvá

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Fysioterapevta árvoštallama vuodul mii fállat heivvolaš čuovvoleami mii lea heivehuvvon du dárbbuide

Maid mii vuordit dus

- Don ja/dahje du ovddasteaddji leat/leahppi aktiivvalaččat mielde ovddideamen dearvvašvuoda ja máhtestuvvama
- Don leat mielde hábmemin mihtuid ja doaibmabijuid
- Kárášjoga gieldda bargit čuvvot Bargobiraslága bálvalusdoaimmaheamis. Dan oktavuodas mii bivdit ahte stobuin gos borgguhuvvo, biggohuvvo bures ovdal go bargit bohtet, ii ge galgga borgguhit siste go fysioterapevta doaimmaha iežas barggu. Veahkki ii galgga vásihit dárbbasmeahtun riskka go boahá šilljui, omd. galgá beatnagiid čatnat.

Bálvalusa haddi

Eatnašat galget máksit iežasosi go fitnet fysioterapevta luhtte. Iežasosserádjá mearriduvvo jahkásaččat iežasosserájá lálhkaásahusa vuodul. Go juvssat rájá, de oaččut automáhtalaččat friddjakoartta poasttas. Logge sisa helsenorge.no:i ja geahča iežasosiid mat leat registrerejuvvon du nammii.

Muhtun joavkkut eai dárbbas máksit iežasosi fysioterapevta guorahallamis ja divššus. Dát guoská

- vuollil 16-jahkásaš mánáide
- olbmuid geain lea dohkkehuvvon fidnovahát (guoská maiddáí vuosttašgeardebálvalusa soaddáhiidda Suodjalusas)

Dudden ásahusas (ollesolbmot ja boarrásat)

Duddenorrun fállujuvvo buhcciidossodagas ja lea áigeráddjejuvvon orrun.

Bálvalusa ulbmil

Ulbmil lea ahte fuolahusaddi galgá duddejuvvot iežas beaivválaš fuolahusbargguin. Bálvalus galgá eastadit fuolahusaddi barggástuvvamis ja addit dárbbaslaš ja jámma astoáiggi ja luomu.

Geat sáhttet oazžut duddensaji ásahusas?

Bálvalus fáttmasta sin geat fuolahit vuoras ruovttuorru olbmuid, ja geas leat erenoamáš lossa fuolahusbarggut. Dát lea vuoigatvuohta mii guoská sutnje gii fuolaha, ii ge sutnje gii dárbbáša fuolahusa.

Jus galgá oažžut duddema, de ohccis fertejit leat erenoamáš lossa fuolahusbarggut ruovttus. Sáhttá earret eará dáid beliid váldit vuhtii:

- ahte oapmahaččat veahkehit mánga tiimma beaivái
- lea go fuolahusbargu fysalaččat dahje psyhkalaččat lossadeappot go dábálaččat.
- dagaha go fuolahusbargu olu idjabargguid dahje ii bálle oađđit
- hehte go fuolahusbargu servvoštallama earáiguin, dagaha errema
- hehte go fuolahusbargu searvat aktivitehtaide

Bálvalussii gullet maiddá

- Borramat
- Sihkaldagat ja gávnnit
- Bearráigeahčču, veahkki ja aktivitehta.

Bálvalussii ii gula

- Dudden bálvalusvuostáiváldi ruovttus
- Mieduštít doaktára ja bálnedoaktára lusa ja eará guorahallamiidda (spiehkastahkan dalle go oapmahaš ii sáhte).
- Bálvalusvuostáiváldi ferte váldit mielde iežas dálkasiid, medisiinnalaš golahusgálvvuid ja hygienadárbašiid. Jus dát eai leat mielde go son bohtá, de sáddejuvvo rehket daid ovddas sutnje duohta goluid ovddas.
- Bálvalusvuostáiváldis lea ovddasvástádus ieš bassat iežas priváhta biktasiid.

Maid mii vuordit dus

- Ahte dus leat mielde iežat hygienadárbašat (maiddá inkontinensabiergasat), iežat dálkasat, medisiinnalaš golahusgálvvut ja biktasat.
- Jus dus alddis lea ovddasvástádus dálkkasoseremii, de dus galgá leat dálkkaskoarta mielde
- Don fuolahat / du oapmahaččat fuolahit sáhtu duddemii ja duddemis.
- Don boadát duddemiidda maŋŋá dii. 14.00 šihhton beaivvi, ja don vuolggát ruoktot ovdal dii. 14.00 šihhton beaivvi
- Don galgat / oapmahaččat galget merket ja bassat du priváhta biktasiid
- Don / du oapmahaččat buktibehtet dieđuid ja máhcahagaid mat leat áigequovdilát du orrumii
- Sisačáliheamis almmuhat gii lagamus oapmahaš lea, vejolaččat válddálaš/váldeguoddi
- Dus lea alddát ovddasvástádus árvodáviriin ja biergasiin maid válddáat mielde ossodahkii, ja dus lea alddát ovddasvástádus vejolaš massimiidda. Dát sáhttet leat čalbmeglásat, goanstabánit ja soljjut/silbbat. Dus lea alddát ovddasvástádus dáid dáhkidit.

Maid don sáhtát vuordit mis

- Bálvalussii gullá dikšu, sosiála aktivitehtat ja njeallje borrama beaivái
- Don ja du oapmahaččat oažžubehtet dieđuid, rávvagiid ja bagadallama dárbbu mielde
- Mis lea jávohisvuođageasku ja leat olmmošlaččat

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvttá

Oanehisáiggeorrun Kárášjoga buhcciidossodagas

Oanehisáiggeorrun lea ulbmillaš ja áigeráddjejuvvon orrun gitta 60 beaivái juohke kaleandarjagi ásaahas mas fokus lea čielggadeapmái, iešhálddašeapmái, iešheanalašvuhtii ja searvamii sosiálalaččat ja servodagas.

Bálvalusa ulbmil

Bálvalusa sáhtta juolludit olbmuide geain ráddjejuvvon áigodagas lea dárbu birrajándordikšui. Geavaheaddjis lea dalle dárbu sakka medisiinnalaš ja buohccedivššárfágalaš čuovvoleapmái, ii ge dárbbu sáhte gokčat ruovttudivššuin. Ulbmil lea dábálemos máhccat ruoktot fas nu iešheanalaš go vejolaš.

Oanehisáiggeorrumis čielggaduvvo orruma mihttu ovtas geavahedjiin ja oapmahaččaiguin.

Geat sáhttet oažžut oanehisáiggesaji?

- Olbmot geain ferte guorahallat bálvalusdárbbu/fuolahusdási
- Olbmot geat dárbbasit litnudeaddji divššu eallima loahpas
- Sii geat dárbbasit fágaidrasttildeaddji rehabiliterema, muhto eai sáhte bearráigeahččat dán ruovttus
- Pasieanttat geat leat vuolgin láhkai ruoktot ja leat gárvásit guorahallojuvvon, muhto geat dárbbasit eanet divššu ovdal go sáhttet vuolgit ruoktot, vejolaččat sirdojuvvot eará orrunfálaldahkii
- Olbmot geat orrot dahje leat Kárášjoga gielddas, ja geat dávdda, vahága ja/dahje doaimmahehttejumi geažil dárbbasit áigeráddjejuvvon dearvvašvuodaveahki maid ruovttuvuđot bálvalusat eai sáhte fállat.

Maid mii vuordit dus

- Ahte don aktiivvalaččat leat mielde ráhkadeamen mihtuid orrumii
- Ahte don barggat dan ovdii ahte sáhtát hálddašit árgabeaivvi ruovttus buoremus lági mielde
- Sisačáliheamis almmuhat gii lagamus oapmahaš lea, vejolaččat válddálaš/váldeguoddi
- Don ieš fuolahat / du oapmahaččat fuolahit sáhtu oanehisáiggeorrumii
- Don galggat / oapmahaččat galget merket du priváhta biktasiid
- Dus lea alddát ovddasvástádus árvodáviriin ja biergasiin maid válddát mielde ossodahkii, ja dus lea alddát ovddasvástádus vejolaš massimiidda. Dát sáhttet leat čalbmeglásat, goanstabánit ja soljjut/silbbat. Dus lea alddát ovddasvástádus dáid dáhkidit.
- Dus lea dáhttu geavahit teknikkalaš veahkkeneavvuid jus dasa leaš dárbu.
- Don / du oapmahaččat buktibehtet dieđuid ja máhcahagaid mat leat áigeguovdilát du orrumii
- Ahte don oasttát / du oapmahaččat ostet dárbbaslaš golahusgálvvuid mat eai leat medisiinnalaš golahusgálvvut

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mii vástidat áinnas du gažaldagaide
- Geavaheaddji ja oapmahaččat ožžot dieđuid, rávvagiid ja bagadallama dárbbu mielde.
- Don oaččut dikšunplána orruma mihtu vuodul. Plána sáhtta rievdatit orruma áigge
- Mii kártet du ruovttudili ja veahkehit heivehit dan ovdal go oanehisáiggeorrun loahpahuvo. Ásahuvo oktavuoha dárbbaslaš veahkkeapparáhtain ovdal go sirdojuvvot ruoktot.
- Bálvalussii gullá dikšu, medisiinnalaš dikšu, sosiála aktivitehtat ja njeallje borrama beaivái
- Bálvalus árvvoštallojuvo individuálalaččat, ja don beasat leat mielde mearrideamen mo bálvalus galgá doaimmahuvvot.

- Rievdadusat bálvalusas dahkkojit ovttas duinna ja fágalaš árvoštallama vuodul, du sávaldagat galget váldot vuhtii
- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Fástadoaktáris lea ovddasvástádus medisiinnalaš dikšui.

Bálvalusa haddi

Stáhta mearrida hatti jahkásaččat ja dat almmuhuvvo mearrádusas mii bohtá gielddas. Máksujuvvo gitta 60 beaivvi ovddas juohke kaleandarjagis. Orrun mii bistá guhkit go 60 beaivvi kaleandarjagis, čuovvu seamma máksomeriid go guhkesáiggeorrun.

Guhkesáiggeorrun Kárášjoga buhcciidossodagas

Guhkesáiggeorrun ásahusas lea ollislaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid fálaldat olbmuide geain leat stuorra doaibmamassimat, ii ge dikšodárbbu sáhte gokčat iežas ruovttus. Guhkesáiggeorrun lea orrun ásahusas áigeráddjehusa haga.

Geat sáhttet oažžut guhkesáiggeorruna

Ásahusas guhkesáiggeorruna ulbmiljoavku leat olbmot geat bistevaš dearvvašvuodahedjoneami geažil dárbbasit viiddes dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid ja medisiinnalaš čuovvoleami, eai ge sáhte orrut ruovttus dahje fuollavisttis. Ulbmiljoavku leat maiddá olbmot geain lea demeansa geat eai sáhte iežaset áimmahuššat. Guhkesáiggeorrun galgá vuosttažettiin leat fálaldat badjel 67-jahkásaš olbmuide.

- Olbmot geat bistevaš dearvvašvuodahedjoneami geažil dárbbasit viiddes dikšundárbbu, geat eai sáhte orrut ruovttus eai ge fuollavisttis gos leat heivehuvvon bálvalusat.
- Olbmot geain lea demeansa, eai ge sáhte ieža áimmahuššat iežaset
- Guhkesáiggeorrun galgá vuosttažettiin leat fálaldat badjel 67-jahkásaš olbmuide. Nuorat olbmuide galgá ohccojuvnot ásaht molssaevttolaš fálaldaga iežaset ruovttuin (omd. fuollavisti, ássansearvevuolta dahje sullasaččat)
- Olbmot geat orrot dahje leat Kárášjoga gielddas, ja geat dávdda, vahága ja/dahje doaibmahehttejumi geažil dárbbasit guhkesáigge dikšunbálvalusaid maid ruovttuvuđot bálvalusat eai sáhte fállat.
- Gáibádus lea ahte guhkesáiggeorrun mii fállujuvvo, galgá leat dohkálaš ja eará áigeovuodilis doaibmabijut nugo áigeráddjejuvvon orrun ásahusas, beaivefálaldat, viiddiduvvon ruovttubálvalusat ja buoret heiveheapmi ruovttus ovdagihtii galget leat geahččaluvvon ja/dahje árvoštallojuvvon (LEON)
- Jus váruhuvvo ahte olmmoš ii sáhte iežas áimmahuššat demeansa geažil, de galgá dat leat guorahallojuvvon ovdal go fállujuvvo guhkesáiggesadji buhcciidsiidat.
- Mearrideaddji IPLOS score: 4 ja eanet

Maid mii vuordit dus:

- Sisačáliheamis almmuhat gii lagamus oapmahaš lea, vejolaččat válddalaš/váldeguoddi
- Don ieš fuolahat / du oapmahaččat fuolahit sáhtu guhkesáiggeorrumii
- Don galggat / oapmahaččat galget merket du priváhta biktasiid
- Dus lea alddát ovddasvástádus árvodáviriin ja biergasiin maid válddát mielde ossodahkii, ja dus lea alddát ovddasvástádus vejolaš massimiidda. Dát sáhttet leat čalbmeglásat, goanstabánit ja soljjut/silbbat. Dus lea alddát ovddasvástádus dáid dáhkidit.
- Dus lea dáhttu geavahit teknikkalaš veahkkeneavvuid jus dasa leaš dárbu.
- Don / du oapmahaččat buktibehttet dieđuid ja máhcahagaid mat leat áigeovuodilat du orrumii

- Ahte don oasttát / du oapmahaččat ostet dárbbášlaš golahusgálvvuid mat eai leat medisiinnalaš golahusgálvvut

Maid don sáhtát vuordit mis:

- Bálvalussii gullá dikšu, medisiinnalaš dikšu, sosiála aktivitehtat ja njeallje borrama beaivái
- Bálvalus árvoštallojuvvo individuálalaččat, ja don beasat leat mielde mearrideamen mo bálvalus galgá doaimmahuvvot.
- Rievdadusat bálvalusas dahkkojit ovttas duinna ja fágalaš árvoštallama vuođu, du sávaldagat galget váldot vuhtii
- Don ja du oapmahaččat oažžubehtet dieđuid, rávvagiid ja bagadallama dárbbu mielde
- Mis lea jávohisvuođageasku ja leat olmmošlaččat
- Don oaččut nuvtá bálnedoavtterdivššu almmolaš bálnedikšunbálvalusas.
- Gielda gokčá sáhtu go geavaha gielddalaš dearvvašvuođabálvalusaid nugo doavttirfávttta, dábálašdoavttirbálvalusaid dahje fysioterapiijabálvalusaid.
- Gielda gokčá sáhtu iežasoasi go geavaha stáhtalaš ja fylkkagielddalaš dearvvašvuođabálvalusaid.
- Buhcciidsiiddoaktáris lea ovddasvástádus medisiinnalaš dikšui.
- Don sáhtát váldit mielde iežat viessodáviriid ja priváhta biergasiid nu guhká go lea sadji daidda, ja ovttasráđiid buhcciidsiiddain.

Bálvalusa haddi

Guhkesáiggeorruma iežasmáksu meroštallojuvvo du sisabođu ja goluid vuođu, gč. buhtadusláhkaásahusa.

Habiliteren ja rehabiliteren

Bálvalusa válddahus

Rehabiliteren lea áigeráddjejuvvon bálvalus mii fállujuvvo vai sáhttá fállat veahki geavaheaddji iežas bargui olahit buoremus lági mielde funkšuvnna ja máhtestuvvandáidduid, ovttáárvosašvuođa ja searvama sosiálalaččat ja servodagas.

Habiliteren lea seamma, muhto lea vuosttažettiin doaibmabidju mánáide dahje ollesolbmuide geat leat eamdearvvašvuođa- ja/dahje doaibmaváttisvuođat dahje leat árrat buohccán dasa. Dán joavkku olbmuid habiliteren ii dárbbáš leat áigeráddjejuvvon proseassa.

Habiliteren- ja rehabiliterenmannolagas leat dábálaččat mánja iešguđetlágan ovttaskabálvalusat/-doaibmabijut, omd. dearvvašvuođabálvalusat ruovttus ja praktihkalaš veahkki/oahpaheapmi.

- Galgá leat rehabiliteren-/habiliterenpotensiála, ja ohccis ferte leat mokta dasa.
- Galget leat čielga mihtut oktan doaibmabijuguin main bohtet ovdan ahte dát leat ohcci mihtut.
- Dárbu/doaibmabidju ii gáibit orruma ásahasas.

Bálvalusa ulbmil lea

- Eastadit, dikšut ja heivehit hálldašit dávddaid, vahágiid, vigiid ja hedjonan doaibmanávccaid
- Ovddidit sosiála oadjebasvuođa, buoridit heajosdilálaččaid eallineavttuid, váikkuhit ovttáárvosašvuhtii ja dásseárvui ja eastadit sosiála váttisvuođaid
- Sihkarastit ahte ovttaskas olmmoš oažžu vejolašvuođa eallit ja orrut iešheanalaččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovttas earáiguin

- Habiliterema ja rehabiliterema ulbmil lea nannet geavaheaddji vejolašvuodaid bisuhit dahje oažžut fas massojuvvon doaibmanávccaid, váikkuhit iešhálddašeapmái ja bisuhit buoremus lági mielde doaibmadási.

Geat sáhttet oažžut habiliterema ja rehabiliterema

Gieldda ássiin geain leat mánggadáfot dárbbut ja rehabiliteren-/habiliteren dárbbut. Rehabiliteren ja habiliteren sáhtta guoskat buot ulbmiljoavkkuide ja buot ahkejoavkkuide ja galgá gokčat sihke sosiála, psykososiála ja medisiinnalaš dárbbuid.

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mii vástidat áinnas du gažaldagaide
- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Bálváldus váldá vuolggasaji du dálá eallindilálašvuodas ja du mihtuin
- Ráhkaduvvon plána prosessii du mihtuid vuodul
- Fállojuvvon doaibmabijut leat máhttovuodogat

Maid mii vuordit dus

- Don ja/dahje du ovddasteaddji leat/leahppi aktiivvalaččat mielde ovddideamen dearvvašvuoda ja máhttestuvvama
- Don leat mielde hábmemin mihtuid ja doaibmabijuid
- Don leat mielde ráhkadeamen mihtuid fálaldahkii

Individuála plána ja koordináhtor

Individuála plána ja koordináhtor lea reaidu mii galgá addit koordinerejuvvon bálvalusaid, buori ovttasdoaibmama ja geavaheaddjimielváikkuheami.

Bálvalusa ulbmil lea

- Eastadit, dikšut ja heivehit hálldašit dávddaid, vahágiid, vigiid ja hedjonan doaibmanávccaid
- Ovddidit sosiála oadjebasvuoda, buoridit heajosdilálaččaid eallineavttuid, váikkuhit ovttárvosašvuhtii ja dásseárvui ja eastadit sosiála váttisvuodaid
- Sihkkarastit ahte ovttaskas olmmoš oažžu vejolašvuoda eallit ja orrut iešheanalaččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovttas earáiguin

Individuála plána

- Váldoplána mas du mihtut leat vuodđun
- Válddaha geas lea ovddasvástádus bargat maid ja goas
- Gáibida ahte don ieš aktiivvalaččat leat mielde, vejolaččat du oapmahaččaid doarjagiin
- Ii fátmmas dušše gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid, muhto maiddái eará. Sáhtta ovdamearkka dihtii leat NAV, skuvla/mánáidgárdi dahje báhtareaddjibálvalus.
- Individuála plána lea geavaheaddjistivrejuvvon individuála plána. Čálalaš ovttasbargošiehtadus mii válddaha geas lea ovddasvástádus masa, ja áigemearit goas mii galgá dáhpáhuvat.

Koordináhtor

- Lea okta du bálvalusaddiin
- Galgá fuolahit dárbbalaš čuovvoleami dus
- Galgá sihkkarastit du bálvalusfálaldaga ovttasteami
- Lea ovddasvástádus du individuála plána barggu mannolahkii
- Sáhtta fállojuvot vaikko vel it hálit individuála plána

Geat sáhttet oažžut individuála plána ja koordináhtora

Olbmuin geat dárbbasit guhkesáigge ja koordinerejuvvon dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid, lea vuoigatvuohta oažžut koordináhtora ja individuála plána, jus ieža dan háliidit. Guhkesáigi mearkkaša ahte dárbu navdojuvvo bistit muhtun áigodaga, muhto ii dárbbas leat bistevaš. Koordinerejuvvon bálvalusat mearkkašit ahte dárbu guoská guovtti dahje eanet dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalussii.

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Koordináhtor lea olámuttus ja lágida du gažaldagaid ja dárbbuid rivttes áhahussii
- IP ođasmahttojuvvo dárbbu mielde ja ovttas duinna

Maid mii vuordit dus

- Ahte don vuolláičálát miehtama, vai koordináhtor sáhtta lonohallat dárbbaslaš dieđuid ovttasbargi áhahusaiguin.
- Ahte don ieš leat mielde váikkuheamen individuála plánii
- Ahte don válddát oktavuoda go dárbbasat veahki

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvtá.

Gárrenmirko- ja psykiatrijabálvalus

Psyhkalaš dearvvašvuoda- ja gárrenmirkobálvalusa bargu lea veahkehit olbmuid geain leat psyhkalaš váttut/váttisvuodat ja/dahje gárrenmirkováttisvuodat, olbmuid geat leat kriissas ja váttes eallindilálašvuodas.

Fálaldat fálojuvvo bálvalusaddi visttiin, ruovttus dahje eará áigeguovdilis sajiin. Lea láchčojuvvon nu, ahte pasieanta beassá leat mielde váikkuheamen ja mearrideamen gos ságastallan galgá leat.

Ovttaskasolbmot ja/dahje oapmahaččat sáhttet váldit oktavuoda bálvalusain beaivet, juogo iežaset dihtii dahje jus fuolastuvvet olbmos iežaset fierpmádagas. Dikšunbivdda sáhtta maiddái bohtit ovdamearkka dihtii fástadoaktáris.

Individuála árvvoštallan ovttaskas olbmo dilis ja veahkkedárbbus dahkkojuvvo árvvoštallanságastallama manjá.

Geavaheaddjimierváikkuheapmi deattuhuvvo ja čielga, áigeráddjejuvvon mihtut leat eaktun.

Bálvalusa ulbmil lea

Ulbmil lea veahkehit olbmuid geain leat psyhkalaš váttut ja/dahje gárrenmirkováttisvuodat, ovddidit iešheanalášvuoda, gullevašvuoda ja nannet dáidduid hálldašit iežaset eallima.

Geat sáhttet oažžut gárrenmirko- ja psykiatrijabálvalusa

Dát lea fálaldat badjel 18-jahkásaš olmuide geat orrot dahje gaskaboddosaččat leat Karášjoga gielddas. Bálvalus galgá leat olbmuid várás geat leat kriissas, geain leat psyhkalaš váttut ja/dahje darvánan gárrenmirkkuide, dahje geain leat sosiála hástalusat mat váikkuhit sin árgabeaivái.

Bálvalussii gullá

Individuála ságastallamat ja birasguvllot doaibmabijut. Dasa lassin bálvalusas leat jámma ovttasbargočoahkkimat iešguđet fidnojoavkkuiguin/áhahusaiguin.

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mis lea jávohisvuodageasku ja leat olmmošlaččat
- Bargiid árvoštallama vuodul kártenságastallama manjá mii fállat heivvolaš čuovvoleami mii lea heivehuvvon du dárbbuide

Maid mii vuordit dus

- Dáidu ja dáhttu rážastit dikšunáigodagas
- Dáidu ja dáhttu váikkuhit motivašuvdnabargui gárrenmirkkuid ja/dahje eará darvánemiid vuostá
- Don leat mielde hábmemin mihtuid ja doaibmajuid omd. doaibmabidjoplánas

Karášjoga gieldda bargit čuvvot Bargobiraslága bálvalusdoaimmaheamis. Dan oktavuodas mii bivdit ahte stobuin gos borgguhuvvo, biggohuvvo bures ovdal go bargit bohtet, ii ge galgga borgguhit siste go Gárrenmirku/Psyhkalaš dearvvašvuohta doaimmaha iežas barggu. Veahkki ii galgga vásihit dárbbášmeahtun riskka go bohtá šilljui, omd. galgá beatnagiid čatnat.

Bálvalusa haddi

Bálvalus lea nuvtá.

Fuollavisttit

Giella oamasta ja doaimmaha fuollavisttiid, muhto láigohuvvo gielddalaš ásodahkan ja lea olbmo iežas ruoktu. Fuollavisti lea ásodat mii fysalaččat lea heivehuvvon olbmuide geat fysalaš dahje psyhkalaš doaibmahehttejumi geažil eai sáhte orrut dábálaš stobus. Ásodat lea heivehuvvon nu, ahte ássi galgá sáhttit oažžut ruovttubálvalusaid / praktihkalaš veahki dárbbu mielde. Fuollavistti juolludeapmi ii automáhtalaš mielddisbuvtte praktihkalaš veahki (ruovttuveahki). Praktihkalaš veahki ferte ohcat sierra.

Ássi máksá láiggu ja oažžu praktihkalaš veahki seamma eavttuid vuodul go eará ruovttuorrut. Fuollavistti ássiin leat seamma ássandoarjjavuogiatvuodát go earáin ge.

Bálvalusa ulbmil

Olbmuide geain leat stuorra dearvvašvuodáváttisvuodát lea mihtun eastadit doaibmamassima ja ášahas orruma. Eastadit, dikšut ja heivehit hálldašit dávddaidd, vahágiid, vigiid ja hedjonan doaibmanávccaid. Sihkkarastit ahte ovttaskas olmmoš oažžu vejolašvuođa eallit ja orrut iešheanaláččat, ja ahte sus lea aktiivvalaš ja jierpmálaš eallin ovttas earáiguin. Dasa lassin lea buorre ovttasbargu oapmahaččaiguin beaivválaš aktivitehtaid hárrái dehálaš doalahit oktavuoda bearrašiin.

Geat sáhttet oažžut fuollavistesaji?

Juolludankantuvra sáhtta láigohit fuollavisttiid olbmuide geat dárbbášit heivehuvvon ásodaga agi, doaibmahehttejumi dahje eará sivaidd geažil. Ulbmiljoavku leat ássit geat fysalaš dahje psyhkalaš doaibmahehttejumi geažil eai sáhte orrut dábálaš stobus.

Eaktun oažžut fuollavistti sáhttet leat:

- ahte ohcci lea lihkadaneasttalaš
- ahte ohccis lea sierra stohpu man ii sáhte heivehit
- ahte fuollavistti juolludeapmi mielddisbuktá eanet doaibmadási ja iešheanalášvuođa árgabeaivvis
- ahte dála veahkkebálvalusat iežas ruovttus eai leat doarvái gokčat duohta veahkkedárbbu

Ahte ohcci orru okto, ii leat eaktu oažžut fuollavistti.

Fuollavisttiin main leat fásta bargit, galgá áššemeannudeamis geavahit báikkálaš lánkaásahusa guhkesáiggeorrunsaji juolludeami birra buhcciidsiidnas dahje vástideaddji ásođagas mii lea heivehuvvon birrajándorbálvalusaide.

Maid mii vuordit dus

- Don leat geahččalan eará lánkai ordnet heivehuvvon ásođaga
- Don čuovut láigošiehtadusa gielddain

Maid don sáhtát vuordit mis

- Mii vástidat áinnas du gažaldagaide
- Mii fállat dutnje ásođaga mii lea heivehuvvon du veahkkedárbbuide

Bálvalussii ii gula

- **Praktihkalaš veahkki:** Oapmahaččat galget bassaladdat, dahje šiehtadit báikkálaš basahagain Kaproin, mii sádde rehkega geavaheaddjái. Jus geavaheaddji dárbbáša veahki bassat ásođaga, de sáhtta ohcat ruovttuveahki. Geahča bajilgova iežasmávssuin gieldda ruovttusiidduin.
- **Mieđušteapmi doaktára/bátneđoaktára lusa:** Oapmahaččat/váldeguoddi galgá čuovvut pasieantta fástadoavttir-/bátneđoavttirtiimmaide, jus dat ii menestuva ja bargit fertejit čuovvut pasieantta, de pasieanta ferte máksit dán bálvalusa ovddas. Geahča bajilgova iežasmávssuin gieldda ruovttusiidduin.
- **Eará dearvvašvuodaveahkki:** Sin geain lea tiibma buohcciviesus, galget oapmahaččat čuovvut, jus dat ii menestuva, de galgá váldit oktavuodá Pasientreiseriin.
- **Ruovttudikšu:** Jus dárbbášat veahki basadeapmái ja medisiidnajuohkimii, de fertet ohcat dan. Jus don it leat ovdal ožžon veahki ruovttudivššus, de galgá ráhkaduvvot apotehkašiehtadus apotehkain ahte fuollavistti buohccidivššár sáhtta viežžat dálkasiid, inkontinensabiergasiid ja eará maid dárbbášat apotehkas, ja dutnje sáddejuvvo rehet.
- **Biebmovuojiheapmi:** Ferte ohcat mállása, geahča biebmovuojiheami bálvalusválddahusa.

Go leat ožžon juolluduvvot ásođaga fuollavisttis, de don ieš fertet bierggastit iežat ásođaga. Jus háliidat TV ásođagas, de fertet ieš háhkat RiksTV-dekoderá dahje sullasačča.

Oapmahaččat

Mii háliidat áinnas ahte don nammadat lagamus oapmahačča geainna sáhttit gulahallat jus duinna dáhpáhuva juoidá, dahje jus lea juoga man birra áigut dieđihit. Dát olmmoš galgá dalle dieđihit eará oapmahaččaide, go mis ii leat kapasitehta gulahallat buot du lagamuččaiguin jus juoga dáhpáhuvaš duinna.

Jus don ieš it hálldaš iežat bánkokonttuid dahje rehkegiid, de mii háliidat diehtit geasa mii galgat sáddet rehkega.

Bálvalusa haddi

Láigu máksu gieldda gustovaš njuolggadusaid ja mearrádusaid mielde. Láigu gokčá ásođatláiggu, liggema, elrávnnji ja muohtačorgema.

Leat lánččojuvvon oktasaš borramat golbmii beaivái. Goikebiepmuid ja golahusgálvvuid sáhtta dingot ásođaga bargiin, ja juohke ássi máksá fásta supmi juohke mánu dán ovddas.

TT-koarta (heivehuvvon sáhttu)

Sáhttofálaldat lea dáluid mielde vuodjin, vai dus lea vejolašvuhta searvat aktivitehtaide lagašbirrasis.

Bálvalusa ulbmil

Geavahanvuoigatvuođa sáhtta addit olbmuid geat álbmotregistara mielde orrot Kárášjoga, ja geat psyhkalaš dahje fysalaš doaimmahehttejumi geažil eai sáhte – dahje rahčet – geavahit kollektiivvalaš johtolatfálaldaga.

Geat sáhttet oažžut TT-koartta

Buohkat geat dárbašit TT-ortnega vai besset searvat aktivitehtaide lagašbirrasis.

Gielddas galgá leat dohkkehanlávdegoddi mii dohkkeha geavaheaddji logu mii gildii lea juolluduvvon. Kárášjoga gielda dohkkehanlávdegottis leat golbma olbmo, guoktásis lea medisiinnalaš fágalaš gealbu, ja ráđđi olbmuid várás geain lea hedjonan doaimmadássi, lea ovddastuvvon. Dohkkehanlávdegoddi čoahkkinnastá njelljii jagis, ja muđui dárbbu mielde.

Bálvalussii gullet maiddá

Gielda dieđiha ođđa dohkkehuvvon geavaheddjiid Rogaland Taxii jotkkolaččat birra jagi. Dát guoská maiddá rievdadusaide mat dálá geavaheddjiin leat. Dohkkehuvvon geavaheaddji sáhtta váldit mielde ovttá mieđušteaddji lassigolu haga.

Bálvalussii ii gula

Ásahasássit geain lea birrajándorfuolahus ja/dahje -dikšu, mas gielda ollásit dahje belohakkii gokčá orruma goluid ja ássi máksá buhtadusa, eai sáhte dohkkehuvvot ortnega geavaheaddjin.

Bálvalusa haddi

Geavaheaddji máksá iežasoasi mii vástida hálbbiduvvon bileahta kollektiivojohtolagas Finnmárkkus. Dušše geavaheaddji máksá iežasoasi, ii ge vejolaš mieđušteaddji.

Mieđuškoarta

Mieđuškoarta addá vejolašvuoda váldit mielde mieđušteaddji nuvttá kultur- ja astoáigedoaluide ja sáhttobiillaide gos dát ortnet dohkkehuvvo. Du ruovttugielda mearrida ja hálddaša ortnega, muhto mieđuškoarta gusto miehtá riikka.

Bálvalusa ulbmil

Mieđuškoarta addá olmui gii mieđušta du nuvttá dahje hálbbiduvvon bileahta kultur- ja astoáigedoaluide ja muhtun sáhttobiillaide. Mieđuškoarta čáliuvvo juridihkalaččat dutnje.

Geat sáhttet oažžut mieđuškoartta?

- Mieđuškoarta lea olbmuid várás geain lea dávda dahje hedjonan doaimmadáidu, ja geat dárbašit veahki searvat doaluide.
- Dát ii leat láhkageatnegas bálvalus.
- Mieđuškoarttas galgá leat pássagovva.
- Ohcamuša oktavuodas ii čađahuvvo ekonomalaš dárboárvoštallan. Ortnet ii váldde vuhtii dan ahte oaččut go don oadjoaddosiid.
- Mieđuškoartaortnet fátmasta olbmuid geain lea doaimmahehttejupmi mii lea bistán unnimus 2–3 jagi.

- Vuolimus ahkerádjá ohcat lea dábálaččat 8 jagi.
- Geavaheaddji ferte álbmotregistarii registrerejuvvon orrumin dan gielddas go ohcá mieđuškoartta.
- Doaibmahehttejuvvon olbmuid stáhtalaš ráđi njuolggadusaid vuođu galgá mieđušteaddji dábálaččat leat badjel 16 jagi boaris.

Bálvalusa haddi

Mieđuškoarta lea nuvttá

Parkerenkoarta lámis olbmuide

Karášjoga gieldda addá ohcamuša vuođu lámis olbmuid parkerenkoartta dáidda:

- Vuoddjái geas lea erenoamáš dárbu álkit beassat parkeret orrunsaji, barggu ja/dahje eará aktivitehta oktavuođas danne go son ii sáhte vázzit dahje rahčá vázzit guhkit gaskkaid.
- Mielčuvvui gii jámma dárbbáša veahki vuoddjis biilla olggobealde, ja geas lea erenoamáš dárbu álkit beassat parkeret orrunsaji, barggu ja/dahje eará aktivitehta oktavuođas danne go son ii sáhte vázzit dahje rahčá vázzit guhkit gaskkaid.

Bálvalusa ulbmil

Ulbmil lea addit lámis olbmuide geain lea duohta dárbu álkit parkeret, olámuttolaš parkerenfálaldaga.

Geat sáhttet oažžut parkerenkoartta?

- Lámis olbmot
- Gieldda addá lobi ráddjejuvvon áigái, eanemusat 5 jagi, muhto ii unnit go guovtti jahkái.
- Lámis olbmo namma ja govva galgá leat koartta duogábealde.

Bálvalusa haddi

Parkerenkoarta lea nuvttá.

KPR JA IPLOS

KPR:s (gielddalaš pasieanta- ja geavaheaddjiregistar) leat dieđut gielddain olbmuid birra geat leat ohcan, ožžot dahje leat ožžon dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid. Ulbmil lea addit vuođu dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid dutkamii, kvalitehtasihkkarastimii, plánemii ja nannemii.

IPLOS (indiviidavuđot dikšun- ja fuolahusstatistihkka), lea oassi KPR:s, ja buot gielddat leat geatnegahtton geavahit dan. IPLOS lea nátionála dáhtaregistar mii válddaha resurssaid ja veahkkedárbbuid sutnje gii ohcá dahje oažžu gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid. IPLOS-kárten lea dehálaš oassi gieldda mearridanvuođus miehtat ohcamušii dahje hilgut dan. Oassi IPLOS-dáhtain lea dieđut veahkkedárbbu/dearvvašvuođaveahki birra árgabeaivválaš vuođđoaktivitehtain (ADL). Jus galggaš oažžut bálvalusa, de ADL-score galgá leat 3 dahje eanet ovttá dahje eanet suorggis mat árvvoštallojuvvot. Ovttaskas score ii leat iešalddis doarvái juolludit bálvalusa. Buot scoret leat oppalaš árvvoštallama paramenterat.

Iešguđet funkšuvnnat mat árvvoštallojuvvot, leat juhkkujuvvon joavkkuide nu mo vuolábealde:

A: sosiála doaibman

B: Áimmahuššat iežas dearvvašvuođadili

C:

Dállodoallofunkšuvnnat

1. servvoštallan bálvalusaid	6. áimmahuššat iežas dearvvašvuoda	7. háhkat gálvvuid ja
2. mearrádušat árgabeaivválaš eallimis		8. dábálaš stohpobarggut
3. stivret láhttema		9. málestít
4. oadjebasvuodádovdu		
5. iniciatiivvat		

D: iešfuolahus

10. persovnnalaš hygiená
11. gárvodeapmi ja nuoladeapmi
12. boradit
13. hivsset

E: kognitiiva funkšuvdna

14. muitu
15. gulahallan
16. áimmahuššat iežas ekonomijja

F: fysalaš funkšuvdna

17. lihkadit siste
18. lihkadit olgun
19. oaidnu
20. gullu

Bajilgovva score-juohkimis:

Bajilgovva score-juohkimis	
1	li dagat váttisvuodaid/hástalusaid ohccái/bálvalusvuostáiváldái
2	li leat dárbu veahkkái/dearvvašvuodaveahkkái. Nagoda/birge ieš (vej. veahkkeneavvuiguin), muhto sus leat hástalusat dahje rievdan standárda. Rievdan standárda lea mo ovttaskasolmmoš doaimmaha/nagoda aktivitehta go buhtastahtá ovdalis áiggiin.
3	Belohakkii dárbbáša veahki/dearvvašvuodaveahki. Nagoda/birge oasi aktivitehtas ieš, muhto dárbbáša personveahki aktivitehta eará osiide. Veahkki sáhtá vej. bohtit ja mannat.
4	Stuorra dárbu veahkkái/dearvvašvuodaveahkkái. Nagoda/birge osiid ieš, muhto veahkki lea oppa áigge das. Veahkki lea das veahkehit/heivehit/bagadallat.
5	Ollásit dárbbáša veahki/dearvvašvuodaveahki. Dárbbáša personveahki buot aktivitehtaide.
9	li relevánta. Diehtu ii leat relevánta kártet resurssaid ja árvvoštallat personveahkedárbbu. li čájehuvvo leat dárbu veahkkái/dearvvašvuodaveahkkái registrerenáiggis, ja diehtu ii leat relevánta oppalaš árvvoštallamii.

Lea čielga earru gaskal score 2 ja 3. Scorii 3–5 eaktuduvvo personveahkki olles aktivitehtii dahje osiide.

Mearrideaddji gaskamearálaš IPLOS-score iešguđet bálvalusdásiin Kárášjoga gielddas:

1. Ruovttubálvalusat: 2–2,5
2. Gielddalaš fuollavisttit: 3–3,5
3. Birrajándorfuolahusbálvalusat: 4 ja eanet

Eanet dieđut IPLOS birra leat Dearvvašvuoda [nasionála bagadusas Registering av IPLOS-data i kommunen.](#)

Láгат

Dá lea bajilgovva lágain mat gusket buot bálvalusaide ja daid hálddašeapmái 1.1.2021. Láгат ja lánkaásahusat leat juhkkovuvvon dan mielde mii guoská buohkaide, ja dan mielde mii lea erenoamáš juohke bálvalusas. Mánnggat nasionála bagadusat geavahuvvojit maiddái jámma ja leat danne váldán daid mielde.

Guoská buot bálvalusaide

Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodaid láга § 2-1a https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-63/KAPITTEL_2#%C2%A72-1a

Gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid lága §§ 3-2 nr. 5. ja 3-2 nr. 6 a-d-bustávat https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30/KAPITTEL_3#%C2%A73-2

Láhka vealaheami vuostá hedjonan doaimánávccaid geažil <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2008-06-20-42>

Láhkaásahus dikšo- ja fuolahusbálvalusa kvalitehta birra <http://www.lovdata.no/for/sf/ho/to-20030627-0792-0.html>

Láhkaásahus árvvolaš boarrásiidfuolahusa birra <http://www.lovdata.no/for/sf/ho/ho-20101112-1426.html>

Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid iežasoasi láhkaásahus

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-12-16-1349?q=Forskrift>

Láhka meannudanvuogi birra hálddašanáššiin <https://lovdata.no/lov/1967-02-10>

Nationála bagadus: Čuovvolit olbmuid geain leat stuorra ja mánggadáfot dárbbut

<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/oppfolging-av-personer-med-store-og-sammensatte-behov>

Nationála bagadus: Áššemeannudit bálvalusaid dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvaluslága vuodul

<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/saksbehandling-av-tjenester-etter-helse-og-omsorgstjenesteloven>

Johtučálu I-5/2017 Guorahallat rehabiliterema vejolašvuoda

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-i-52017-om-a-utrede-potensialet-for-rehabilitering/id2564942/>

Habiliteren, rehabiliteren, ergoterapiija ja fysioterapiija

Láhkaásahus habiliterema ja rehabiliterema, individuála plána ja koordináhtora birra.

<http://www.lovdata.no/for/sf/ho/ho-20111216-1256.html>

Nationála bagadus: mánát ja nuorat geain leat habiliterendárbbut

https://www.helsedirektoratet.no/produkter/_/attachment/inline/ab46edad-6c58-4c23-9115-9d77893d9cad:051362bf85ad243bdab308e68c52d3d4e1633e67/Barn%20og%20unge%20med%20habiliteringsbehov%20%E2%80%93%20Veileder.pdf

Nationála bagadus: Habiliteren, rehabiliteren, individuála plána ja koordináhtor:

<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/rehabilitering-habilitering-individuell-plan-ogkoordinatør>

Čálgoteknologiija

Pasieanta- ja geavaheaddjivoigatvuodaid lága § 4–6 a: Diedihán- ja lokaliserenteknologiija

geavaheapmi <https://lovdata.no/lov/1999-07-02-63/§4-6a>

Individuála plána ja koordináhtor

Láhkaásahus habiliterema ja rehabiliterema, individuála plána ja koordináhtora birra.

<http://www.lovdata.no/for/sf/ho/ho-20111216-1256.html>

Láhka gielddalaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid birra 7. kapihtal: <http://lovdata.no/all/tl-20110624-030-007.html>

Láhka spesialistadearvvašvuodabálvalusa birra jna. § 2-5:

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-61#KAPITTEL_2

Láhka psyhkalaš dearvvašvuodasuodjalusa birra § 4-1: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-62#KAPITTEL_4

Láhka mánáidsuodjalusbálvalusaid birra § 3–2 a https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100#KAPITTEL_3

Láhka sosiála bálvalusaid birra NAV:s §§ 28 ja 33: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-12-18-131#KAPITTEL_4

Bargo- ja čálgohálddašeami láhka § 15: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-06-16-20#KAPITTEL_3

Persovnnalaš veahkki

Johtučálus I-9/2015 Geavaheaddjistivrejuvvon persovnnalaš veahki (BPA) vuoigatvuođanannen [I-9/2015 – regjeringen.no](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2015-09-09#KAPITTEL_1)

Dearvvašvuođabálvalusat ruovttus

Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaid lága § 2-1a gč. Láhka gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid birra § 3-2 nr. 6 a-bustávva: <http://www.lovdata.no/all/tl-19990702-063-002.html#2-1a> <http://www.lovdata.no/all/tl-20110624-030-003.html#3-2> Nasionála bagadus: Sammen om mestring – lokalt psykisk helsearbeid og rusarbeid for voksne <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/sammen-om-mestring-lokalt-psykisk-helsearbeid-ogrusarbeid-for-voksne>

Fuollavisttit

Láhka gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid birra § 3-7: ásodagat heajosdilálaččaide <https://lovdata.no/lov/2011-06-24-30/§3-7>

Sadji ásahas

Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaid lága § 2–1 a ja c gč. Láhka gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid birra § 3-2 nr. 6 c-bustávva, ja § 3–2 a <http://www.lovdata.no/all/tl-19990702-063-002.html#2-1a> <http://www.lovdata.no/all/tl-20110624-030-003.html#3-2>

Láhka gielddalaš dearvvašvuođa- ja fuolahusbálvalusaid birra § 3–2 a: gieldda ovddasvástáduš orrunfálaldagaide buhcciidsiiddas dahje vástideaddji visttis mii lea erenoamážit heivehuvvon birrajándorbálvalusaide https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30/KAPITTEL_3#%C2%A73-2a

Láhkaásahas buhcciidsiidda ja orrunvuogi birra mas fállujuvvo birrajándorfuolahus ja -dikšu <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1988-11-14-932>

Láhkaásahas guhkesáiggeorruma juolludeami birra buhcciidsiiddas dahje vástideaddji visttis mii lea heivehuvvon birrajándorbálvalusaide, Kárášjoga gielddas Finnmárkkus <https://lovdata.no/dokument/LF/forskrift/2017-06-15-1010>